

RAZVITAK »VLAŠKIH PRAVA« U VARAŽDINSKOM GENERALATU

Branko P. Sučević

Uvod

Proučavati i rješavati problem bivše Vojne Krajine u Hrvatskoj, odnosno u Habsburškoj monarhiji, nije moguće ako toj organizaciji, tom naročitom društvenom obliku ne otkrijemo porijeklo i ako ne izvršimo njegovu unutrašnju analizu. Gledati u Vojnoj krajini samo vojnu organizaciju, najsavršeniju u svoje doba, i konstatovati, po toj liniji, samo vojne pohode, dobivene i izgubljene bitke, gledati u njoj samo »antemurale«, znači shvatiti Krajinu suviše jednostrano. Isto tako, gledati u njoj samo nasilno od majke zemlje otrgnutu teritoriju, znači vidjeti samo jedan detalj krupnog istoriskog problema. Tražiti rješenje, naročito za stariji period, po vjerskom i nacionalnom ključu znači poći pogrešnim putem i doći do krivih zaključaka. Na taj način proučavana je i prikazivana Krajina dosada, iako se ne može poreći, da nam je taj rad ostavio niz dragocjenih podataka koji mogu dobro poslužiti za dublje i šire proučavanje ovog pitanja.

Ulazeći nešto malo dublje u ispitivanje, brzo se može vidjeti da je ta Krajina bila ustvari naročita društvena organizacija na kojoj se mogao izgraditi snažan vojni organizam u različitom obliku i u više različitim državama. Vojna krajina nije postojala samo na teritoriji koja je bila pod upravom bečkog dvora, nego je postojala i pod upravom Mletačke republike (Ravni Kotari!). Nasuprot ovim dvjema, recimo hrišćanskim, Vojnim krajinama, duž neprekinute granice stajala je turska Vojna krajina od Dalmacije do Ugarske. Ima čak razloga tvrditi da su sve te Krajine: austrijska, mletačka i turska, sačinjavale neku cjelinu, bez obzira na to što su ih politički i vojnički dijelile državne granice. To je bila cjelina po većini stanovništva koje ih je sačinjavalo, a koje je turska najezda krenula iz stare postojbine sa juga i istoka. Stanovništvo ovih oblasti većinom nije starinačko, jer su to krajevi koje je turska invazija jako prorijedila, ponegdje upravo opustjela. Novo stanovništvo su Turci naselili sa istoka i juga, većinom preko Bosne. Ti naseljenici su, na taj način, obrazovali homogenu štokavačke oblasti ondje gdje su ranije bili krajevi drugih dijalekata. Novo stanovništvo bilo je dobrim dijelom stočarsko, i donijelo je sobom svoju društvenu organizaciju sa jakim ostacima rodovskog uređenja, sa zadružnom strukturom. Naročita oznaka ovog uređenja je samouprava pod domaćim starješinama vojnim, sudskim i civilnim. Ovu organizaciju primali su i starinci, pa i kmetovi, koji su se u Krajini zatekli, jer je ona, u određenom periodu vremena, bila snažna brana protiv eksploatacije i odnarođivanja. Porijeklo ove organizacije nalazimo u vlaškim, stočarskim zajednicama koje su živjele u našim starim feudalnim državama

(Vlasi Hanža Frankapana i Lacka Talovca u Hrvatskoj, Vlasi u nemanjićkoj državi, Bosni i t. d.). Turska najezda, kad je u njima razorila stari feudalni poredak, dala je mogućnosti da ožive neki rodovski i plemenski društveni oblici koji su bili u opadanju pa čak i nestajanju. Osim toga, turska najezda donosi našim zemljama opadanje proizvodnje, naročito zemljoradničke, i opadanje proizvodnih snaga, pa time i vraćanje na stočarstvo i na starije društvene odnose, slične vlaškim. Ovaj proces odigrao se na cijeloj turskoj teritoriji, pa i u oblastima Vojne krajine na turskim granicama, u našoj staroj Vojnoj krajini.

Važna zajednička crta svih tih Krajina vidi se u vojnoj organizaciji, iznikloj na bazi tih preživjelih produkcionih i društvenih odnosa, na bazi stočarstva i »vlaških prava«. Vojna krajina sa vojnom obavezom kao osnovnim ekonomskim i društvenim faktorom i sa narodnom autonomijom, sa domaćim starješinama izuzevši najviše, kao naročitom privilegijom, karakteristična je za sve ove oblasti kod nas kroz XVI., XVII. i prvu polovinu XVIII. vijeka. Za njih je nadalje karakterističan otpor pokmećivanju. Za volju toga da ne budu kmetovi i za volju svoje samouprave, koja je stvarala unutrašnje jedinstvo i otpornu snagu, svi krajišnici pristaju da budu vojnici, da brane granicu i da ratuju po raznim bojištima. Za volju toga krajišnici daju odlučan otpor porobljivaču, što se vidi u nizu krajiških buna u tim susjednim državama.

Dalja zajednička crta svih tih Krajina je unutrašnje raslojavanje, povezivanje jednog dijela viših narodnih starješina sa eksploatatorom-porobljivačem. Na taj način je eksploatator nalazio čvrsto uporište u samoj zajednici i upotrebio ga da tu zajednicu razbije i upokori. Ovim starješinama, koji su u početku bili oslonac krajišnika u otporu, porobljivač daje unosne položaje, visoke činove i velike kompetencije, plemstvo i t. d. To se susreće u turskoj Krajini gdje postoje beratlije i timarlije, u mletačkoj Krajini gdje se serdari odvajaju od naroda i vežu za Veneciju, postaju conti i t. d., a isto tako kod bečkog dvora kome daju visoke oficire, generale i plemiće armaliste.

Krajišnici — koji se u savremenim izvorima nazivaju ponajviše Vlasi, a na mletačkoj teritoriji Morlaci — bili su pripadnici pravoslavne i katoličke vjere, no ta vjerska razlika nije dugo vremena ometala zajednički život krajišnika i složan otpor protiv nasrtaja feudalaca i tuđina. Podjednako ugroženi pokmećivanjem i gubitkom autonomije, složno su davali otpor nastojanjima da se podvrgnu eksploataciji i usprkos težnji jedne i druge crkve da vjersku pripadnost iskoriste u svoje svrhe uz pomoć eksploatatora i oslanjajući se na njega.

Međutim, i pored toga što sve te Krajine imaju zajedničke crte, ipak ima svaka od njih svoje osobenosti, svoj poseban razvitak, pa se između sebe i znatno razlikuju.

Sve one nisu nastale u isto vrijeme. Najstarijom možemo smatrati Hrvatsku krajinu zajedno sa Primorjem, jer je to ostatak prve Krajine još od kralja Matije. Snažan elemenat bili su u njoj starinci. Zatim nastaje Žumberačka krajina kao jezgro sjevernog dijela Hrvatske krajine. Nešto kasnije razvila se Slovinska odnosno Varaždinska krajina kojoj su jezgro i pretežni dio sačinjavali doseljenici, najviše Srbi. Čim se nešto stabilizovala turska granica prema Hrvatskoj, već se tu osniva turska Vojna krajina u Slavoniji, u jednom.

dijelu današnje Banije, u Lici i u Dalmaciji sa organizacijom sličnom Krajinama pod hrišćanskom vlasti. Banska i Slavonska (posavska) krajina nastale su istom početkom XVIII. vijeka.

Isto tako je različit sastav stanovništva u raznim Krajinama, već prema vremenu kad su osnovane, prema odnosu zatečenog stanovništva i doseljenika i prema kraju iz koga su novi naseljenici došli.

U svakoj Krajini bilo je pored privilegisanih krajišnika još i seljaka-kmetova, što starinaca što doseljenih zajedno sa krajišnicima. Brojčani odnos u pojedinim Krajinama bio je različit, pa ipak je u susjedstvu svih Krajina postojala u kmetova težnja da postanu krajišnici i da se koriste krajiškim privilegijama. U svim Krajinama postojala je također težnja feudalaca da se ta tendencija suzbije pa čak i da se krajišnici pretvore u kmetove. Ova opasnost imala je za posljedicu da su krajišnici, u najviše slučajeva, primali kmetove u svoju zajednicu. Tako svuda, manje ili više, susrećemo pojavu da kmetovi, doseljeni ili starinci, postaju krajišnici, koriste se privilegijama i usvajaju krajišku autonomiju.

Krajine su se razlikovale među sobom i po tome pod čiju su vlast potpadale. Svakako je drugačije bila uređena Krajina pod Turcima, pod Venecijom ili pod vlasti bečkog dvora. Banija je imala dvostruku vlast: carsku i bansku. Stoga su se ekonomski, politički i društveni odnosi u svakoj Krajini razvijali različito.

Veći dio Like, Dalmacije, Slavonije i cijela Banija bile su najprije turske pa onda hrišćanske Krajine. Stoga je i njihov razvitak različit, a pogotovu se razlikuju od onih dijelova Krajine koji nisu nikad bili turski.

Svaki od navedenih momenata, pored ostalih (vjerski i dr.) imali su svoje posljedice koje vrijedi proučavati. Pa ipak, navedene zajedničke crte svih Krajina daju im karakter po kome su u istoriji i dobile ime, bez obzira na razlike koje su ih dijelile. Stoga i proučavanje Vojne krajine treba da počne upravo od onoga što je zajedničko svim njezinim dijelovima.

Od najvećeg je interesa poznavanje turske Vojne krajine. Ona je najvećim dijelom, u toku vijekova, bila izvor ljudstva iz koga su se popunjavale ostale Krajine pod hrišćanskom vlašću. Otuda su, isto tako, zajedno s ljudstvom — sa uskocima i prebjezima, sa Vlasima i Morlacima, sa Predavcima i Bunjevcima — doneseni oni društveni oblici koji su poslužili i turskoj i hrišćanskoj vlasti kao baza za vojnu organizaciju. Otuda su na teritoriju gdje je feudalni poredak bio već potpuno razvijen preneseni elementi rodovskog poretka; naročito zadružna organizacija i samouprava pod narodnim starješinama. Svi su oni prebjegli na ovu stranu da sačuvaju te društvene elemente koji su im bili ugroženi pa su, za volju tih društvenih oblika, bili voljni da i ovdje prime vojnu obavezu, vazda gotovi da dadu otpor, kad im je društveno uređenje došlo u pitanje.

Ispitivanja B. Đurđeva o vlaškim grupama, o vlaškim starješinama, o knezovima pod turskom vlasti daju pouzdan osnovni materijal da se proučavanje produži i za naš teren, kako za one dijelove koji su duže vremena bili pod Turskom — to važi naročito za Slavoniju — tako i za ostale dijelove.

Zašto smo proučavanje počeli sa Varaždinskim generalatom? U prvom redu, taj dio spada među najstarije koje je osnovao bečki dvor. Ova krajina je najmanje komplikovana, nikad nije bila pod Turcima, a naseljeni krajišnici

su bili, u odnosu prema zatečenim starincima, znatno brojniji pa su svojim uređenjem lako obuhvatili cijelo stanovništvo. Upravo za ovu Krajinu su izdata 1630 »Statuta Valachorum« koja su bila baza za uređenje i ostalih krajina, a iz tih Statuta dobro razabiremo osnovne elemente samog uređenja. Ova je Krajina sebe dugo smatrala čak najprivilegisanimom među ostalim Krajinama i nazivala se »plemenita granica éeneralije varaždinske«. Ovom generalatu je bečki dvor posvećivao naročitu pažnju, tu su najprije iskušavane i provođene reforme, koje su kasnije jednim dijelom prenošene na ostalu Granicu. Zatim, privilegije Varaždinske krajine poznate su nam, većim su dijelom publikovane, a poznato nam je i gdje su bile čuvane. To za druge dijelove Granice nije poznato. U ovoj Krajini je i raslojavanje u krajiškoj zajednici počelo najranije, a o tom raslojavanju imamo i pouzdanih podataka. Ovdje su se, vrlo rano, pojavili i plemići i carski školovani oficiri, pa i prvi Srbin krajišnik-carski general. Na ovom terenu bio je najjači pritisak uniženja i na istom terenu su tom pritisku krajišnici dali najjači otpor, i to Srbi i Hrvati zajednički. U Marči je stolovao prvi srpski vladika, ovdje su krajišnici Srbi sve do prve polovine XVIII. vijeka birali svoje vladike, a ova je Krajina davala najjači otpor i srpskom mitropolitu kod pojačane eksploatacije i nastojanja da on postavlja vladike mimo volje naroda.

Na kraju, upravo je ova Krajina bila najvažniji i najodlučniji centar organizovanog otpora, teritorija na kojoj je izbio čitav niz buna. Ima razloga naslućivati da je, u svom otporu, ovaj dio Krajine držao vezu s drugim Granicama, da im je služio kao uzor.

To su razlozi koji nam daju pravo da zaključimo da se u postanku, razvitku i otporu Varaždinske krajine nalazi ključ za razumijevanje ostalih Granica, pa čak i mletačke, i da je tu prava baza koja će nam dati mogućnosti da bolje riješimo i probleme ostalih dijelova Vojne krajine koji su postojali na teritoriju današnje NR Hrvatske.*

I

Vlasi su vjekovima bili poznati na Balkanskom Poluotoku kao stočarske nomadizirajuće grupe, najprvo romanskog a kasnije slovenskog govora, koje žive u primitivnim rodovskim zajednicama, katunima, pod svojim naročitim starješinama. Feudalni poredak nastoji da Vlahe priveže za zemlju, da ih teritorijalizira, veže kmetskim odnosima. Ovaj je proces bio dugotrajan i težak, on nije tekao bez otpora Vlaha, koji su, kao pokretni nomadi, imali mogućnosti da izmaknu, a kao oboružani ratnici bili kadri da stupe i u borbu. Na ovom prelazu, feudalne balkanske države, vladari i pojedini feudalni gospodari, da bi Vlahe učinili korisnima, čine ustupke i prave kompromise priznavajući im izuzetna prava, ali im nameću i obaveze.

Pristajali su da Vlasi plaćaju manje poreza i daća nego kmetovi, a ponekad su im praštali i sve daće. Priznavali su im pravo da žive pod svojim

* Nakon što je ova radnja bila već napisana, izašlo je djelo B. Desnice, Istorija Kotarskih uskoka, u kome su publikovani dokumenti o mletačkoj Vojnoj krajini. Taj materijal pokazuje, da gornje naslućivanje nije bilo bez osnova.

starješinama. Kao administrativno-politički starješine spominju se knezovi i premićuri, nekad izborni, nekad doživotni, a nekad i nasljedni. Kao vojnički starješine spominju se kapetani, vojvode, serdari, barjaktari, i oni izborni ili nasljedni. Nasljedni starješine znak su početka društvenog raslojavanja u krugu vlaške zajednice. Kao treći elemenat vlaške samouprave spominje se sud (stol — vlaški stol na Velebitu u XV. v., pitanije — pod Sinjem u istom vijeku). Izvjesnu, manju sudsku kompetenciju imali su i knezovi, a kao članovi suda spominju se suci i pristavi. Svoje starješine izdržavali su sami Vlasi; u XV. v. su feudalni gospodari za sebe zadržavali pravo da pojedine starješine potvrđuju u njihovom zvanju.¹

Obaveze koje su Vlasi preuzimali bile su različite: čuvanje i timarenje konja, oboružana pratnja feudalnih gospodara ili pratnja transporta, kurirska služba, čuvanje gorskih prelaza i drumova i, kao najviša obaveza, vojna služba u slučaju vojnih pohoda, na konju i pješke. Preuzetim obavezama odgovarale su i povlastice, pa je, prema tome, bilo raznih grupa Vlaha s nejednakim dužnostima i pravima.

U XV. i XVI. v. susreću se i stalno nastanjeni Vlasi, a feudalni gospodari nastoje da ovaj proces stalnog naseljavanja Vlaha ubrzaju raznim propisima i pogodnostima.

Turska najezda prekida ovaj proces pretvaranja Vlaha stočara u nastanjene seljake. Turskoj su, u doba ratovanja i osvajanja bili potrebni vojnici, a iskusni ratnici, koji su već postojali kao zasebne grupe, bili su im vrlo dobro došli. Osim toga, često je u novoosvojenim opustošenim zemljama trebalo provesti kolonizaciju pouzdanih stanovnika. Vlasi, kao polunomadi u to doba, mogli su da u tom dobro posluže. S tih razloga, Turci preuzimaju Vlahe u svoju službu dajući im povlastice, i tako se prekida proces teritorijalizacije, umjesto društvenog progresa pojavljuje se nazadak. Vlasi, u tim uslovima, stupaju u tursku službu, pa se linija vlaških prava nastavlja, a Vlasi se, uz Turke, raseljuju i tamo gdje ih ranije nije bilo, na pr. u Slavoniju. I ovdje Vlasi imaju svoje knezove i premićure koji od sultana dobivaju naročite isprave. Vojne starješine se pojavljuju pod starim, narodnim i novim, turskim nazivima: vojvoda, barjaktar, čeribaša, beg, sandžakbeg, harambaša, odabaša, juzbaša i t. d. Kao i ranije, Vlasi vrše razne službe: derbendžije čuvaju gorske prelaze, vojnuci i martolozi vrše vojne službe, a prema tome se određuju i povlastice, vlaška prava koja uživaju u turskoj državi. Oni vrše graničarsku službu i sačinjavaju tursku Vojnu krajinu na granicama Hrvatske.²

Turska najezda, razarajući na Balkanu stari feudalni poredak, imala je za posljedicu i to, da velik broj dotadašnjih seljaka-kmetova napušta svoja sela i pridružuje se stočarskim grupama radi lične i imovne nesigurnosti. Na taj način oživljavaju ponovo preživjeli društveni oblici, pa i taj narod prelazi na rodovsko-plemensku samoupravu sličnu vlaškoj. Stare vlaške grupe se

¹ Up. Svetostefanska hrisovulja, Spomenik SAN IV, 1890; Zakonik cara Dušana (izd. St. Novaković), 1898²; St. Novaković, Selo, Glas SAN XXIV, 1890; R. Lopašić, Hrvatski urbari, MHYSM V, 1894 (isprave Hanža Frankapana i Lacka Talovca); R. Lopašić, Bihać i bihaćka krajina, 1890.

² Up. B. Đurđev, O vojnicima, GZM, N. S. II, 1947; Požeška kanun-nama, isto I, 1946; N. Filipović, Jedna kanun-nama Zvorničkog sandžaka, isto III, 1948.

popunjavaju i razvodnjavaju, pa je teško, čak i nemoguće, za to doba razabrati gdje se radi o pravim vlaškim grupama, a gdje o ostalom stanovništvu koje se Vlasima pridružilo.

Kad je tursko napredovanje i osvajanje prestalo, kad su presahnuli golemi izvori prihoda od ratnog plijena, kad centralna vlast više nije bila dovoljno čvrsta, u toku XVI. v. pojačavaju periferni turski feudalski eksploataciju stanovništva na svome terenu. Pored povećanja nameta za kmetove, počinju da vrše također eksploataciju »Vlaha« u svojoj Krajini, krše njihove povlastice, a to potiče pojedine vlaške grupe da nađu izlaz iz sve teže situacije.

Dotle, s druge strane granice, Habsburgovci formiraju novu Vojnu krajinu kao branu od Turaka. S te strane dolaze ponude da će se »vlaška prava« priznati, a grupe koje su ranije uskočile već su dobile neke povlastice. Tako su stvoreni uslovi da »vlaške« grupe napuste tursku teritoriju i pređu na drugu stranu. U takvoj situaciji Vlasi ne prelaze sami, nego sa sobom povlače i drugo stanovništvo koje nije vlaško, povlače Predavce i Slovinci kmetove koji također žele da se spasu od eksploatacije.³ Na taj način pojavljuje se, koncem XVI. v., golemi talas preseljavanja iz Turske Slavonije pod hrišćansku vlast.

II

Slavonija je već vrlo rano bila opustošena zbog najezde Turaka. God. 1474 Unrest priča da je Slavonija nakon prvih provala Turaka bila tako opustošena, »da se često po deset milja na daleko nije vidjelo kuće ni čovjeka.«⁴ Do bitke na Mohaču bio je pravac turskog nadiranja uperen prema sjeveru, a poslije 1526 nadiranje je nastavljeno i prema zapadu. Prije turske najezde križevačka županija imala je više od 12.000 oporezovanih domova, 1543 broji ona samo 1501 dom sposoban za oporezovanje, a 1554 bilo je svega 376 takvih domova.⁵ God. 1568, zbog neprestanog turskog upadanja — veli jedan podatak — narod u križevačkoj županiji pravi na hrastovima kućarice u kojima spava od turskog straha.⁶

³ A. Ivić, Uskočke seobe i slovenska pokrajina (Naselja SAN 18, Ljubljana 1924, str. 177), citira iz spomenice biskupa Petretića: »praedaocii, hoc est homines catholici Sclavonicae aut Croatiae nationis; qui in Turcia olim degentes fidei servaverunt catholicam.« U istom dijelu, str. 212, citira biskupa Vinkovića: »catholici ejusdem (sc. rascianae) nationis, praedavci dicti«. Lopašić, Dva hrvatska junaka, 1888, govori da je u tursku vojsku, polovinom XVI. v., »bilo popisano... između Martoloza i Predavaca dvaput toliko kršćana, koliko plaćenih Turaka«. U istom dijelu, str. 125, Lopašić navodi za Slovinci u Slavoniji da su kmetovi. Do 1630, dok feudalski žele da pokmete Slovincu krajinu kao cjelinu, Predavci i Slovinci ne spominju se u spisima hrv. sabora. Istom poslije Statuta, u zahtjevu za separaciju, razlikuju se u zahtjevima Sabora Predavci i Slovinci od »Vlaha«, a i sami među sobom. Navodi se da su katolici koji su došli iz turskog dijela Slavonije. Značilo bi da su se Predavci i Slovinci i pod Turcima razlikovali. Kako se Predavci, zajedno s martolozima i »Vlasima«, spominju kao turski vojnici, biće da su imali povlastice slične »vlaškim« i po tome se razlikovali od ostalih Slovinci-kmetova.

⁴ J. Matasović, Knez Lenard, Nar. Starina 28, str. 94.

⁵ R. Grujić, Spomenica o srp.-prav. vladicianstvu pakračkom, Pakrac 1930, str. 12.

⁶ V. Klaić, Povjest Hrvata III/I, str. 270.

Tu pustinju, ta vrata otvorena turskoj najezdi, sami hrvatski staleži nisu bili kadri da brane. Oni su ionako izmoreni dugotrajnim ratovanjem, osiromašeni golemim gubitkom teritorija, gradova i stanovništva, koje je jednim dijelom pobijeno, drugim dijelom iselilo, a najviše zarobljeno i odvedeno u Tursku. Osim toga, feudalci se među sobom stalno sukobljavaju i izravnavaju sukobe oružanom silom. Mnogi pregovaraju s Turcima, a među njima i zagrebački biskup.⁷ Preostalo stanovništvo samo nema volje da se bori, jer je preopterećeno daćama i podvrgnuto zlostavljanju.

Štajerski, kranjski i koruski staleži bili su također jako ugroženi ovim stanjem i nastojali su da ovu granicu utvrde, da bi sačuvali sebe i svoje posjede od turskih navala koje su sve više rasle. Glavni zapovjednik Hans Ungnad dobio je 1540. zadatak da provede organizaciju odbrane granice. Trebalo je sistematski naseliti ovaj kraj narodom koji je kadar i voljan da s Turcima ratuje. Prvi je početak učinjen naseljavanjem iz Kranjske i Žumberka onih uskoka koji su se ranije tamo naselili i dobili povlastice 1538.⁸ Te povlastice dao im je Ferdinand I., i po njima su dobili pravo:

1. da uživaju zemlju dvadeset godina bez poreza i nameta; 2. da kapetani i vojvode, koji imaju 200 oboružanih ljudi, njima samostalno zapovijedaju; 3. da kapetani, u tu svrhu, dobivaju godišnju platu po 50 rajnskih forinti; 4. da im pripada plijen koji dobiju od Turaka (izuzeta su neprijateljska mjesta, zarobljeni neprijateljski kapetani i otmeni Turci koje car pridržava); 5. od neprijateljskog plijena, koji steknu kad su plaćeni, trećinu treba da predaju blagajniku (ova trećina upotrebit će se za iskupljivanje kapetana koje neprijatelj zarobi i za nagrađivanje važnijih ratnih služba).

S ovim povlasticama doseljeno je 400 uskoka pod upravom dvanaest narodnih vojvoda i razmješteno između gradova Koprivnice, Križevaca i Ivanića. God. 1542 spominje se Gašpar Hermstein kao zapovjednik Slovinske (Slavonske) krajine, potčinjen glavnom zapovjedniku.⁹ Zatim su iz Turske uskočili vojvoda Margetić (Rascianus) i stric mu Plavša.¹⁰ God. 1555. primljeno je u službu šest novih uskočkih vojvoda iz Kranjske i Žumberka sa preko dvije stotine vojnika.¹¹ God. 1562 došlo je u Podravinu nekoliko desetaka porodica uskoka iz Senja. Naredne godine došli su ovamo s naročitim povlasticama mnogi »Morlaci« iz sjeverne Dalmacije i nastanili se oko Glogovnice pod Kalnikom.¹² Na taj način, ova je Krajina, ma da dosta narijetko, ipak naseljena novim stanovništvom, i ono se pomiješalo sa starincima koji nisu napustili ovaj kraj. U junu 1576 upozorava nadvojvoda Karlo štajerske staleže da većina vojvoda na Slovinskoj krajini nije rimokatoličke nego »uskočke vjere«.¹³ Ovo upozorenje govori da je među privilegisanim doseljenicima bilo i katoličkih uskoka koji su imali svoje vojvode; govori dalje da su vjеровatno i starinci, već od osnivanja Krajine, stali da se služe povlasticama

⁷ E. Laszowski, Monumenta Habsburgica I, str. 259, 340, 351, 366.

⁸ F. Vaniček, Special-Geschichte der Militär-Gränze I, str. 6.

⁹ R. Lopašić, Spomenici Hrvatske Krajine III. str. 471.

¹⁰ R. Grujić, sp. dj., str. 15. Od doseljenih grupa ovdje bilježimo samo neke, da se vidi iz kojih su sve pravaca, u to doba, doseljenici dolazili.

¹¹ N. m. str. 15.

¹² N. m. str. 15.

¹³ N. m. str. 15.

doseljenika. Poznato je da se među vojvodama, već vrlo rano pa sve do polovine XVIII. v., spominju i porodice Habijanec i Jagustović (Jagustić, Augustović, Jagušćević)¹⁴ koji, sudeći po prezimenima, pripadaju starincima. To saživljavanje novih naseljenika sa starincima, bilo iz ovog dijela Slavonije bilo doseljenih iz turskog dijela Slavonije, pratićemo vrlo dugo.

Stalna opasnost od Turaka, neuređeni odnosi na Krajini, neredovno snabdijevanje ovih vojnika koji su stalno živjeli u opasnosti i nisu imali mogućnosti da obrađuju zemlju, pa su zbog slabog snabdijevanja bivali nezadovoljni, a neki se i vraćali pod Turke — sve to izazvalo je potrebu da se prilike na Krajini regulišu. Trebalo je uvesti reda u izdržavanje Krajine, trebalo je i ove vojnike podvrći određenoj disciplini. U tu svrhu započela je konferencija u Brucku, koja je zatim nastavljena u Beču, pa je 1578 izdata Libela,¹⁵ kojom kranjski i koruški staleži preuzimaju na sebe dužnost da izdržavaju Hrvatsku krajinu, a štajerski staleži Slovinsku krajinu. Izdržavanje će biti dva mjeseca godišnje u suknu, jedan mjesec u brašnu, a devet mjeseci u gotovu novcu. Da bi to mogli učiniti, dobili su odobrenje od cara da svojim podanicima povećaju namete sa još 2 forinta na dotadašnji 1 forint. Pojačavajući tako eksploataciju svojih kmetova, štajerski staleži primaju na sebe izdržavanje Krajine. Za sebe i za svoju djecu pridržavaju pravo da budu imenovani na oficirska mjesta u Krajini. Broj plaćenih krajišnika povećan je i tačno određen. Vojna krajina postaje za staleže bedem protiv Turaka, sredstvo za izrabljivanje njihovih podanika i ogromno vrelo bogaćenja, jer oni snabdijevaju Krajinu suknom slabe kvalitete i mjere, zakidaju na municiji i plati. Vrhovna komanda Krajine bila je u Grazu. Zараđujući tako ogromne sume, udomljavajući svoju i nesposobnu djecu, izazivali su zavist drugih feudalaca (hrvatskih, ugarskih, čeških i t. d.), pa su i ovi tražili da svoje sinove mogu postavljati za krajiške oficire i da im se Krajina pod istim uslovima preda na upravu. Libela iz Brucka ipak je uvela na samoj Krajini snošljivije stanje i određeni red. Postala je privlačna tačka za turske podanike u Slavoniji koje su turski feudalski počeli da sve više izrabljuju, da im oduzimaju povlastice, kao što svjedoči Požeška kanun-nama iz 1545, i da ih tako pretvaraju u svoje kmetove. Upravo ova Libela izazvala je novi veliki talas doseljavanja iz Turske krajine.

Već 1580 postoji izvještaj o tome da je organizacija Slavonske krajine izvršena.¹⁶ Po tom izvještaju postoje svuda posade s vojvodama, zastavnicima (fendrih), sviračima, desetarima, haramijama i husarima. Na Krajini postoji predviđeni broj plaćenih vojnika koji se nazivaju haramijama i husarima, a ostalo su neplaćeni krajišnici koji su dužni da čuvaju stražu, da na određeni znak izvrše zbor na zbornom mjestu u slučaju turske provale, a zato uživaju zemlju prema određenim povlasticama.

Od 1583 do 1586 izvršena je seoba vojvode Petra Hasanovića koji je, poslije neuspjelog pokušaja da se Klis oslobodi od Turaka, preko Senja, sa 800 porodica doselio u Slovinsku krajinu i nastanio se najprije oko Ivanić

¹⁴ U Državnom Arhivu u Zagrebu, rukopis: Varasdiner Grenze betreffend.

¹⁵ Vaniček, sp. dj. I, str. 60. Izvještaj princa Hildburghausena, kod Lopašića, Spomenici III, str. 344 i dalje.

¹⁶ Lopašić, Spomenici I, str. 99.

Kloštra, pa zatim bio primljen u krajišku službu i poslan na najizloženiju tačku kod Đurđevca u Podravini.¹⁷

God. 1584 zabilježeno je doseljavanje iz Male Vlaške u susjednoj Slavoniji pod Turcima »gdje su naseljeni hrabri Vlasi« pod svojim knezovima i harambašama.¹⁸ Najprije je bio zarobljen ugledni vlaški knez Ivan Pejašinović; on je poslije otišao u Malu Vlašku i doveo dosta naroda koji se spustio sa svojim vojvodama u okolicu Koprivnice i Križevaca. God. 1587. došli su »odlični kalauzi i harambaše« i doveli mnogo stoke.¹⁹ Otada nastaje veliko doseljavanje, bilo dobrovoljno bilo na taj način što krajiški zapovjednici nasilno upadaju u Tursku i pale sela, a narod odvođe u Slovinsku krajinu. Prelazeći ovamo, narod dovodi sa sobom veliko mnoštvo stoke. God. 1597 dolazi od Slatine 1700 Laha sa 4000 komada blaga, iz Male Vlaške, oko Cjepidlaka, Drežnika i Kusonja, 117 duša sa 1000 komada marve. Krajiški zapovjednici, koji doseljenike primaju, preporučuju da ih treba hraniti, »dok se ne priuče poljoprivredi«, što dokazuje da su bili izraziti stočari.²⁰

Sa narodom, naročito srpskim, prelaze i sveštenici. God. 1595 došao je ugledni episkop sa pratnjom od 40 »Vlaha ili kalauza«.²¹ Bio je vrlo dobro primljen. Obećao je da će naroda doći još više. Prema uputstvima bečkog dvora, ovaj je episkop dobio i platu, ali šta je s njim bilo, nije poznato.

Vjerovatno, u to doba, na prelomu između dva vijeka, osniva se manastir Marča između Čazme i Ivanića. Po običaju toga doba, kad su se važni dokumenti čuvali u crkvama, naseljenici Slovinske krajine pohranjuju svoje privilegije u ovom manastiru. Manastir i njegovi kaluđeri postaju, za vrijeme od blizu jednog i po vijeka, čuvari narodnih prava i povlastica. U slučaju pritiska, krajišnici se sabiru uz svečanosti pod oružjem i barjacima i traže svoja prava čitajući svečano privilegije sa carskim potpisima i pozivajući se na njih. Tako Marča postaje ne samo politički nego i kulturni centar, jer su se ondje nalazili kaluđeri, jedini pismeni ljudi toga doba. Privilegije su znali odnositi i u Rovište gdje je bila jaka krajiška posada.

Ovo masovno doseljavanje privilegisanog naroda u sporazumu sa bečkim dvorom na zemljišta koja su pravno pripadala hrvatsko-slavonskim feudalcima i na kojima su ranije stanovali kmetovi tih feudalaca, izazvalo je ogorčenje u hrvatskom saboru. Ono je bilo tim veće što su upravo hrvatsko-slavonski staleži bili turskom najezdom teško oštećeni. Njihovi bivši kmetovi u Hrvatskoj i Slavoniji su se razbjegli, ili su bili pobijeni, velik broj ih je odveden u ropstvo a mnogi su se — naročito u Slavoniji — predali Turcima (Predavci) da se spasu od pojačane eksploatacije sa strane svojih feudalaca. U istočnoj Slavoniji je mnoštvo tih kmetova čak primilo islam računajući da će tako imati snošljiviji život.²² Veliki prihodi, koje su ti staleži ranije imali od svojih kmetova, sad su postali vrlo maleni, i oni su nastojali da svoje prihode umnože. Među feudalcima najviše je bio oštećen onaj koji je ranije bio najbogatiji, a to je bila katolička crkva, naročito zagrebački biskup. Drugi

¹⁷ Grujić, Spomenica, str. 16.

¹⁸ Klaić, Povjest Hrvata III/1, str. 357.

¹⁹ Klaić, n. m., str. 361.

²⁰ Klaić, n. m., str. 425 i 426.

²¹ Lopašić, Spomenici I, str. 201.

²² S. Pavičić, O govoru u Slavoniji, Rad JAZU 222, str. 211.

momenat koji je ove staleže poticao na akciju jeste već izložena činjenica da je Krajina postala ogromno vrelo prihoda za štajerske staleže koji su pristali da je izdržavaju.

Već u XVI. v. postavljaju hrvatsko-slavonski staleži zahtjev da im se Krajina preda. Zahtjev su obrazlagali pozivajući se na svoja prava. U smislu hrvatskog državnog prava, zemljište Krajine pripada njima, i svi stanovnici na tom zemljištu treba da budu njihovi kmetovi; to im je zemljište nasilno oteto, a doseljenici nisu ništa drugo nego otimači.

Na odlične zahtjeve hrvatskih i ugarskih feudalaca car šalje nekoliko komisija sa zadatkom da ispituju pravo stanje, potrebu i mogućnost da se novi naseljenici predadu staležima kao kmetovi.²³ Krajiški komandanti, stoga što su bili predstavnici štajerskih staleža, a i stoga što su uviđali važnost odbrane granice, stajali su na strani krajišnika. Bili su odlučno protivni da se krajiške povlastice ukidaju. Granica je bila nesigurna, turska su upadanja i dalje trajala, u Ugarskoj su izbili nemiri (Bočkajeva buna), a u svemu tome krajišnici su bečkom dvoru bili vrlo potrebni. To su sve bili razlozi, zbog kojih se dvor nije odlučio da ih preda hrvatskim staležima.

Ove česte komisije izazivale su nezadovoljstvo kod krajišnika, koji su prijetili da će se vratiti u Tursku, naročito stoga što je hrvatski sabor, mimo odluke careve, zaključio 1604 da »Vlasi« plaćaju desetinu i da se podvrgavaju zakonima zemlje.²⁴

Krajem XVI. v. bilo je doseljavanje iz Turske uglavnom završeno. Doseljenici su u toku XVI. v. dolazili pod različitim imenima, a isto tako su ih pod različitim imenima i primali. Upočetku se bilježe kao pribjezi ili prebezi. God. 1530 Ivan Karlović javlja da su iz Turske došli mnogi Vlasi i traže zemlju.²⁵ God. 1538 Erazmo Turn izvještava da je nekoliko stotina uskoka spremno da prijeđe; u njihovo ime pregovarao bi vojvoda o »slobodama«.²⁶ Iste godine Nikola Jurišić preporučuje caru da primi uskoke i daje mu nacrt povlastica, vjerovatno onako kako je s tim uskocima utanačio²⁷ (taj nacrt primio je car, i to su spomenute povlastice iz 1538). Iste godine izvještava Nikola Jurišić da je uskočilo mnogo Srba (Sirfen) sa ženama, djecom i stokom.²⁸ Napominje da to žele učiniti i Rimljani (Alt.-Römer), t. j. romanski Vlasi (Ćići), pa preporučuje da im se dadu iste povlastice.²⁹ Doseljenike su znali nazivati i Turcima; jedan izvještaj iz 1593 govori da su uhvaćena dva Turčina, između njih jedan pop, a iste godine javlja Kazianer da je dobjeglo 1000 Turaka.³⁰

Krajem XVI. v. velike grupe doseljenika pojavljuju se pod imenom »Vlaha«. Oni se često nazivaju »vlaškim sinovima«, a taj naziv im daju krajiške vlasti i onda kad se oni potpisuju kao »hrišćanski sinovi«. Vlaško ime prevladava odlučno u Slovinskoj krajini. God. 1628 tuže se hrvatski sta-

²³ F. Šišić, Hrvatski saborski spisi V, str. 426.

²⁴ Klaić, Povjest III/1, str. 446.

²⁵ Laszowski, Monumenta Habsburgica I, str. 411.

²⁶ Loszowski, n. m., str. 387.

²⁷ Laszowski, n. m., str. 393.

²⁸ Laszowski, n. m., str. 409.

²⁹ Na istom mjestu.

³⁰ Lopašić, Spomenici III, str. 387.

leži, »jer među Vlasima stanuje više ljudi naše nacije, nego što ima samih Vlaha, i oni su prije toga običavali da se pokoravaju zemaljskoj gospodi, ali su sada pod kapetanima i žive pod zajedničkim imenom Vlaha«.³¹ Pod tim imenom, kasnije, žele da žive i Predavci koji su iz Turske doselili zajedno sa »Vlasima«. Pravoslavni »Vlasi« nazivaju se sami također Srbima (lat. Rasciani) i po tom se razlikuju od ostalih krajišnika. Marčanski vladika Simeon potpisuje se u početku XVII. v. »Rascianorum episcop«,³² Vasilije Predojević »episkop Srbijem vretaniskim« (1644—48),³³ Sava Stanislavić »episkop Vretani Srbijem«³⁴ (1648—62), Gavrilo Mijakić »episkup Srbski sinov«³⁵ (1662—70), ali zagrebački biskup, hrvatski sabor i bečki dvor nazivaju ih isključivo »Vlasima«. Lepavinski kaluđeri u isto vrijeme uvjeravaju zagrebačkog biskupa Petrečića da nemaju nikakve veze s carigradskim patrijarhom, jer »on je Grk, mi smo Srbli«.³⁶

Kao vojnici spominju se krajišnici pod raznim nazivima. Oko sredine XVI. v. spominju se kao Martolozi, trupe bolje plaćene od drugih.³⁷ Te Martoloze u Križevačkoj krajini, njih četiristotine na broju, vježba kapetan Scharlinger.³⁸ Iste godine, vojnike »Vlahe« vježbaju baroni Herbersteini.³⁹ God. 1555 spominje se tjelesna straža varaždinskog pukovnika pod imenom janjičari.⁴⁰ Spominju se i pod imenom haramije i uskoci. Vjerovatno je u trupama »slavonskih vojnika« (Windisce Knechte) bila i ovih doseljenika, kao što ih je bilo i među »njemačkim vojnicima« (Teutsche Knechte).⁴¹ Izgleda da su to bile grupe sa raznim povlasticama, većim ili manjim, slično kao u Turskoj. Poslije Libele u Brucku plaćeni vojnici nazivaju se »haramije ili peishazi (t. j. pješaci) ili junaci«, a konjanici — konjski šereg.⁴² Neplaćeni vojnici nazivaju se »Vlasima«.

Nazivi starješina jesu: kapetan, vojvoda, zastavnik, desetar. Dolazeći iz Turske, zadržavaju kratko vrijeme turske nazive: odabaša, bešli-baša, juzbaša, aga, ali ih brzo odbacuju osim naziva harambaše, koji susrećemo i u XVIII. vijeku. Kompetencije kapetana i vojvoda nisu, izgleda, spočetka bile jasno određene, jer se često puta spominju »vojvode ili kapetani«, »kapetani odnosno vojvode«.⁴³ Uputstva iz 1578 govore da na 10 haramija postoji desetar. »Junaci« biraju kapetane ili vojvode i desetare. Postoje zastavnici i bubnjari. Husari imaju kapetane, zastavnike i trubače. God. 1580. svuda postoje vojvode,

³¹ Šišić, Hrvatski saborski spisi V, str. 451.

³² Dim. Vitković, Šta je negda bila Vretanija, Glasnik Istoriskog društva u Novom Sadu VII, st. I—III, str. 83.

³³ N. m., str. 84.

³⁴ Original u Arhivu Jug. Akademije, Lopašićev fascikl dokumenata o Marči XVI, 96.

³⁵ Na istom mjestu.

³⁶ Original pisma u Arhivu Jugosl. akadem., Lopašićev fascikl biskupa Petrečića, br. 16.

³⁷ Lopašić, Prilozi za poviest Hrvatske..., Starine JAZU 17, str. 159.

³⁸ N. m., str. 171.

³⁹ N. m., str. 171.

⁴⁰ N. m., str. 215.

⁴¹ N. m., str. 216.

⁴² Lopašić, Spomenici I, str. 68.

⁴³ Vaniček, Special-Gesch. I, str. 47 i dalje.

zastavnici, svirači i desetari. U Drnju se spominje »Befelchs-mann« (!), a u Varaždinu »kapetan ili Burggraf«. Čini se da je naziv kapetan dosta rano otpao i da je prenesen na tuđinske oficire, zapovjednike kapetanija u Križevcima, Koprivnici i Ivaniću, a kasnije i u Đurđevcu.

Libelom u Brucku predviđen je i način sudovanja. Komandant bira sudiju (Schultheiss) koji bira sebi 12 prisjednika. O narodnom sudovanju do 1630 nema u dokumentima spomena, ali izgleda da je ono ipak u narodu postojalo. U svakom slučaju je ono doneseno iz Turske kao narodna običajna ustanova, što će se vidjeti iz vlaških statuta koji su dati na osnovu narodnih zahtijevanja.

Ustanova kneza pominje se često; naročito krajem XVI. v. donose je doseljenici iz Turske. Narod doseljava pod knezovima, ali njihove kompetencije i položaj nisu jasno označeni. Pod tim svojim starješinama, pozivajući se na dobivene povlastice koje su date dosta sumarno i koje pobliže ne iznose doneseno uređenje, daju krajišnici oštar otpor nastojanjima feudalaca. God. 1613. »vlaški sinovi« mole varaždinskog komandanta da ih ne preda zagrebačkom biskupu, jer će inače iseliti »kud kome bog da.«⁴⁴

Osim narodnih starješina, čini se, donijeli su ti naseljenici sobom i ustanovu »narodne skupštine«, koja je karakteristična za rodovski poredak. Mnogi sastanci krajišnika u Marči, Rovištu i drugdje izgleda da su imali oblik te skupštine, na kojoj su se kolektivno donosile odluke o pitanjima od opšte važnosti. Međutim, već od prvog početka je austrijska vlast zazirala od toga pa je svako lično skupljanje zabranjivala i »pod zgubljenjem glave«.

Početak XVII. v. je vladikom u Marči Simeon Vretaniski. Na zahtijevanje zagrebačkog biskupa, on pristaje da prizna papu i da tako postane unijat. U to vrijeme ovo nije bilo ništa neobično. Znade se da je krajem XVI. v. pečki patrijarh nudio papi uniju u cilju da se hrišćanske snage ujedine protiv Turaka,⁴⁵ a da je 1640 zetski mitropolit pregovarao s papom i od njega dobio arhijerejsku mitru.⁴⁶ I pored toga, što je Simeon pristao na uniju, kao marčanski episkop odlučno se bori da krajišnici dobiju potvrdu onog uređenja koje su sobom donijeli. S druge strane raste pritisak feudalaca na cara, i on se zbog toga koleba.

God. 1623 veliki kapetan Wechsler izvještava⁴⁷ da su se »Vlasi« sabrali u Rovištu, digli tri prsta u vis i zakleli se »da će prije umrijeti nego se podložiti popovima i drugima«. Bio je »tumult koji se ne može opisati«; skupili su novac da šalju caru deputaciju. Zabranili su svojim da obrađuju njive dok od cara ne dobiju bolja prava, a u protivnom će tražiti gospodara koji će im se bolje svidjeti. Bosanski paša zna za ove stvari i nudi još veće povlastice u Turskoj. Iste godine javlja general Trautmansdorf da ih je smirio obećanjima i da već zemlju obrađuju, a s Turcima više ne pregovaraju. Stalno izjavljuju da će prije izginuti negoli postati seljaci (paori).⁴⁸

U to doba traje 30-godišnji rat. Caru su potrebni vojnici, a krajišnici, u duhu svojih povlastica, obvezani su samo da brane granicu od Turaka. Trebalo

⁴⁴ Lopašić, Spomenici I, str. 440.

⁴⁵ Grujić, Pravoslavna srpska crkva, 1921, str. 100.

⁴⁶ N. m., str. 100.

⁴⁷ Lopašić, Spomenici I, str. 119

⁴⁸ N. m., str. 120.

je naći načina da im se nametnu nove obaveze ratovanja izvan Granice. Osim toga, u Ugarskoj traje ustanak G. Bethlena koji treba ugušiti. Ti su razlozi prisilili cara da 1627 izda »Zaštitnu diplomu«, kojom, opet sumarno, potvrđuje sve dotadašnje privilegije.⁴⁹

Pritisnuti istim teškoćama, hrvatski staleži počinju također da popuštaju i pregovaraju s nekim krajiškim narodnim starješinama. Pregovori su tekli dosta teško, jer su »Vlasi« nestalni, pa se »na način svog plemena iz jedne puštinje u drugu prebacuju.«⁵⁰ Osim toga, sve više podložnika zemaljske gospode bježi u Krajinu »na način dosad uobičajen«, a zemaljska gospoda ne mogu ih natrag dovesti, jer tamo žive pod imenom »Vlaha«.⁵¹

Godine 1629, hrvatski sabor, sa svoje strane, nudi »vlaškim sinom, ako se dobrovoljno k orsagu pridadu«, da »od orsaga slobode ovakove hote imati:

Najprvo, na tlaku nebudu hodili i za kmete nebudu držani.

Drugoč, gospodi zemaljskoj ono budu davali, što su do seh dob generalu i kapetanom davali, ali ono kako se zemaljskum gospodum drugem putem pogode.

Trećič, pomoć med orsag spodobnu na orsašku i svoju obranbu i slobodu onak da budu davali, kako se s orsagom pogode.

Četrtič, gospode zemaljske polag slobode njihove da budu pokorni.

Petič, što se vojskovanja dostoji u tom da budu podani gospodinu banu, ali onomu orsaškomu gospodinu, koga gospodin ban s orsagom skupa postavi, tako da on od gospodina bana bude imal posluh imati.

Šestič, da vlaški sinove zevsema budu orsaški kotrigrig, ter s orsaškimi pravdami živu.«⁵²

Na ovako neodređene povlastice »Vlasi« nisu mogli da pristanu, a ni carski dvor nije htio da ih žrtvuje. Na njihov odlučan zahtjev, 5. X. 1630, Ferdinand II. izdaje u Regensburgu »Statuta Valachorum«. U tom aktu se pobliže određuje pravni položaj »Vlaha« i njihove obaveze prema bečkom dvoru. U njemu jasno prepoznajemo stara vlaška prava iz doba Hanža Frankapana, iz stare srpske države i ispod Turaka. Vidi se da se vlaško društveno uređenje, kroz vjekove, sa vrlo malim izmjenama održavalo u narodu bez obzira na to da li ga je privremeni gospodar svojim propisima priznavao ili nije. Iz gornjih podataka vidimo da se i na Krajinu radi dobrim dijelom o stočarima koji još početkom XVII. v. nisu sasvim prestali da budu nomadi.

Prema ovim statutima, svako »vlaško« mjesto bira na Đurđevdan svoga sudiju ili kneza na godinu dana i predlaže generalu da ga potvrdi. Knez ima uza se 2—3 starješine ili porotnika iz svoga sela, pomoću kojih vrši svoju dužnost. Knezovi se staraju o redu i miru, vode popis kuća i porodica, brinu se da se muškarci iznad 16 godina dobro hrane, da se ne održavaju sastanci i t. d. Prema tome, knezovi vrše administrativno-policisku vlast.

Svake godine oko Đurđevdana, svi knezovi, zajedno sa porotnicima, biraju za svaku kapetaniju po jednog vrhovnog sudiju zajedno s osam

⁴⁹ N. m., str. 142.

⁵⁰ F. Šišić, Hrvatski saborski spisi V, str. 426.

⁵¹ N. m., str. 425.

⁵² T. Smičiklas, Poviest hrvatska II, str. 143.

⁵³ I. Kukuljević, Jura regni I, str. 308—318.

prisjednika. Vlast vrhovnih sudija je bila velika; oni su sudili u svim parnicama i izricali sve kazne osim smrtna. Bili su čak vlasni da smjenjuju knezove. Novčane kazne išle su za izdržavanje sudija.

Plaćeni »Vlasi« podvrgnuti su vojnom pravu. Starješine su im vojvode, zastavnici i drugi narodni oficiri. Prema ovim statutima, ako bi koji oficir umro, zajednica predlaže generalu drugo zaslužno lice. Kasniji podaci govore da je bilo porodica u kojima je oficirski položaj bio nasljedan. Da li je to nasljedno pravo doneseno iz Turske, nije jasno.

»Vlasi« žive u kućnim zadrugama koje sebi biraju starješinu.

Teritorijalizacija krajišnika već je bila znatno napredovala. O tome govore odredbe koje se tiču prodaje zemlje, pisanja testamenata i t. d., ali, nomadiziranje nije ipak prestalo, i ovaj statut nastoji da ga ukine: »Svacom selu ili gradu neka se dadu određene granice.« Postojalo je kolektivno vlasništvo u zadrugama, a i privatno vlasništvo. Osim toga, vojne starješine uživale su »počastbine«, određena zemljišta kao naknadu za službu. I knezovi su uživali počastbine, dok su vršili dužnost kneza.

Po ovim statutima, vojnici dobivaju olovo i puščani prah u dovoljnoj količini, jednako za plaćene i neplaćene krajišnike, »kao što je dosad bio običaj«.

Obaveza krajišnika bila je da »svojim dovoljnim dnevnim i noćnim stražama« čuvaju granice svojih kapetanija od Turaka. U slučaju napada Turaka »i neprijatelja« dužni su, na poziv generala, u roku od 2 ili najviše 3 sata, da postave 6000—7000 vojnika pod ratnom spremom i da idu »gdje to potreba bude tražila po dispoziciji generala«. Ako se rat vodi na granici »izvan provincije«, t. j. teritorije Krajine, ići će bez plate protiv Turaka 14 dana, a u »drugim provincijama« 8 dana. Poslije toga vremena primaće redovnu platu.

Kao što se vidi, potvrdu svojih povlastica iskupili su »Vlasi« novim velikim obavezama prema carskom dvoru. Upravo te obaveze dale su bečkom dvoru goleme prednosti pred ostalim zemljama Evrope koje su tada imale samo plaćeničku vojsku. Vojna krajina je postala ogroman rezervoar gotovo rođenih vojnika. Izdržavanje ove vojske bilo je razmjerno jeftino, jer se kod kuće sama prehranjivala i odijevala. U to doba bio je, pored stočarstva i ratarstva, glavno vrelo prihoda za Krajinu ratni plijen od Turaka, a osim toga i snabdijevanje sa strane štajerskih staleža.

III

Godinom 1630 završava prvi period u razvitku Vojne krajine između Save i Drave, koja se dotada nazivala Slovinskom krajinom (Windische Grenze), a u Statutima se prvi put naziva Varaždinskim generalatom i obuhvata tri kapetanije: ivaničku, križevačku i koprivničku. I Petrinjska krajina bila je vezana za ovaj Generalat. Istočna granica Generalata bila je rijeka Ilava pa njenim tokom prema sjeveru do Drave, tako da je Virovitica pripadala Turcima. Grad Varaždin nije pripadao Generalatu, a po njemu je Krajina nazvana zbog toga, jer je u Varaždinu bilo sjedište generala, njezina komandanta.

Raniji period karakterisan je doseljavanjem naroda iz raznih krajeva, a najviše ispod Turaka — direktno ili indirektno. Prebjezi ispred Turaka, u drugom periodu vremena — blizu jedan vijek — nastoje da zadrže svoje dru-

štveno uređenje slobodnih stočara-vojnika s vrlo primitivnim proizvodnim snagama. U sukobu sa hrvatskim i ugarskim feudalcima odnosi pobjedu Vojna krajina uz pomoć štajerskih staleža i bečkog dvora. Statuta Valachorum ne samo da osiguravaju povlašteni položaj krajišnika, nego i razrađuju njihovo uređenje, ponešto skućeno. Ovaj, tako reći, ustav Krajine baza je za dalji život, a u isto vrijeme i uzrok nebrojenim sukobima koji su slijedili — sukobima između feudalnog i »vlaškog« uređenja s jedne strane, a zatim između »vlaškog« uređenja i kapitalizma u nastajanju i razvitku s druge strane.

Vlaško uređenje predstavlja u odnosu prema feudalizmu niži društveni oblik u razvitku proizvodnih snaga. Međutim, u njemu je položaj čovjeka, u poređenju s položajem kmeta u feudalnom poretku, daleko povoljniji. Stoga Krajina predstavlja dugo vremena privlačno područje za susjedne kmetove. Oni prebjegavaju u Krajinu u tolikoj mjeri, da je car prisiljen, radi masovnog prebjeganja, da naredi da se svaki novi prebjeg okuje u gvožđa i povrati svome zemaljskom gospodaru.⁵⁴ Isto tako, svi oni stanovnici Krajine, koji nisu »Vlasi« i ne bi imali osnova da se služe vlaškim pravima — kao starosjedioci, Predavci i Slovinci — žele da po njima žive. »Vlasi«, sa svoje strane, pristaju na to da bi tako u otporu bili jači i da bi svoje povlastice što lakše branili. Tako počinje stapanje svega stanovništva Krajine, spočetka pod imenom »Vlaha«, a kasnije pretežno krajišnika i graničara.

Dok se ta nova zajednica tako konsoliduje, s druge strane nastaje u njoj ekonomsko-političko pa i kulturno raslojavanje. Narodni oficiri: kapetani, vojvode, barjaktari, harambaše i desetari, dolazeći ovamo, bili su zavisni o svojoj zajednici i, vjerovatno, nisu se ekonomski znatno razlikovali od ostalih »Vlaha«. Već prvim povlasticama bili su primljeni na platu koju im je garantovao car, kao što im je garantovao i izuzetan položaj. U porodicama, gdje je oficirski čin bio nasljedan, položaj je bio osiguran cijeloj kući. U ostalim slučajevima bio je čin doživotan, sticao se na prijedlog naroda, ali je, u krajnjoj liniji, bio zavisan o potvrdi carskog generala. To je bila osnova na kojoj su se oficiri udaljavali od naroda. U slučajevima spora krajišnika s feudalcima ili stranim oficirima, domaći su bili često uz narod, a u slučajevima borbe za krajiška prava oni su imali manje interesa da ih brane, jer su imali povoljniju poziciju. Osim svega toga, već u XVI. v., nešto više u XVII. v., a kasnije sve češće, car je naročito privrženim porodicama davao i plemstvo, i time ih je sve više udaljavao od naroda i vezao uza se. Nekim je porodicama plemstvo priznao i hrvatski sabor, vjerovatno onima, od kojih se nadao pomoći u borbi za pokmećivanje krajišnika. Među porodicama koje su već u XVII. v. stekle plemstvo susrećemo: Mikašinoviće (1658), Savu Nikolića, vojvodu bjelovarskog (1688), Vukoviće (1658), Mihaljeviće (1645), Jagustoviće (1662), Margetiće (1643) i dr.⁵⁵

Ovi su oficiri, pored zemljišta, »baštine«, koje su uživali kao i ostali krajišnici, uživali i »počastbine«. Kako sami nisu mogli obrađivati zemlju, prisi-

⁵⁴ Lopašić, Spomenici II, str. 267.

⁵⁵ Kod I. Bojničića, Adel von Kroatien, 1899, podaci o onim plemićima čije je plemstvo priznao i proglasio hrv. sabor. Međutim, trebaće proučiti podatke o onima koji su dobili plemstvo od carskog dvora u Beču i nadvojvoda u Grazu. Prema izvaji dra R. Grujića, knez Pejašnović dobio je od carskog dvora visoko plemstvo i pravo da učestvuje na turnirima.

ljavali su krajišnike da je obrađuju i tako nastojali da se pretvore u male feudalce.

Druga suprotnost koja je ugrožavala vlašku zajednicu bilo je postojanje dviju crkava. Katolička crkva, pored težnje svake crkve da proširi svoj uticaj i da se ekonomski i politički učvrsti, na ovom je terenu, kao feudalac, zajedno s ostalim feudalcima imala interesa da krajišnike pokmeti. U ovom periodu je pravoslavni marčanski episkop potpuno zavisio o narodu. Episkopi su postavljani prema narodnom zahtijevanju; stoga su se oni, uglavnom, borili za krajiška prava.

Usprkos tim suprotnostima, zajednica se i dalje konsoliduje, održava i bori, pa dugo vremena i odolijeva. Narod ima u toj borbi na svojoj strani izborne knezove, a zatim velike sudije kojima Statuti osiguravaju znatnu vlast.

Poslije 1630, kad su krajišnicima sa strane cara osigurane privilegije, hrvatski i ugarski staleži postavljaju zahtjev za »separaciju« u Krajini. U tu svrhu car određuje u nekoliko mahova komisije da problem prouče i riješe. Akta u vezi s tim komisijama daju nam mogućnost da saznamo od kojih se elemenata sastojalo stanovništvo Varaždinske krajine. Zahtjevi staleža idu za tim da se odijele »pravi Vlasi« od drugih stanovnika.⁵⁶ Pod »pravim Vlasima« se razumijevaju oni koji su doselili iz Turske uz pogodbu s carem da im se dadu povlastice. Od njih valja odvojiti Predavce, Slovince i »prvobitne i prirodne stanovnike i podanike«. Predavci i Slovinci su s Vlasima zajedno doselili ispod Turaka »na carevu riječ«, kako piše križevački pukovnik Galler 1647.⁵⁷ »Prvobitni podanici« su oni koje su »Vlasi« na tom području zatekli kao i kmetovi što su kasnije dobjegli ispod vlasti feudalaca. Zahtjev spominje i »privatne Vlahe«, t. j. one koji su se naselili na imanja hrvatskih feudalaca (Erdeda, Zrinskih i dr.). Svi su se oni, kaže se u izvještaju komisije 1639, »izvukli« ispod jurisdikcije staleža pa se pridružili »pravim Vlasima« da uživaju »njihove privilegije i imunitete i tako, pozivajući se na ove slobode, neće da vrše stare obaveze i dužnosti prema feudalnoj gospodi«.⁵⁸

Otpor ovim zahtjevima daju svi krajišnici, a osobito »pravi Vlasi«. Godine 1642 Đurađ vojvoda i sudac »vlaških sinov« Ivaničke krajine piše zagrebačkom biskupu »zaradi predavec« što ne plaćaju desetinu i ističe da »toga nigdar ni bilo nit se može posvedočiti«. »Tako nemojte nas v. g. proganjati. Vlaški sinovi neće da plaćaju žirovinu i desetinu i nije moguće da tlače biskupu i sv. Stefanu Kralju, jer dosta tlače generalu neprestanom stražom danju i noću.« Đurađ prijeti bunom. Ističe, »da bi laških sinov ne bilo, puste bi krajine bile.« »I dobro znate v. g. da smo mi jedna braća i da oni ne mogu prez nas živi biti, kako ti ni mi prez njih. Tako nemojte nas v. g. bantovati ni burkati krajine med sobom«. Inače, on ne može Krajinu u miru održati. Ovo pismo iznosi sasvim jasno stav i razloge krajišnika.⁵⁹

Otpor separaciji davali su i krajiški komandanti. Već 1630 veliki kapetan Wechsler tvrdi da su Predavci »kako i vlaški sinovi privilegijati«.⁶¹ Ovaj stav obrazlaže pobliže Galler 1647, tvrdeći da Predavci sačinjavaju »danas trećinu,

⁵⁶ Lopašić, Spomenici II, str. 202.

⁵⁷ N. m., str. 278.

⁵⁸ Lopašić, Spomenici II, str. 203.

⁵⁹ N. m., str. 261.

⁶⁰ N. m., str. 156.

ako ne i polovinu Krajine«. Na straži treba držati zbog turske opasnosti 3000 vojnika, a od toga su Predavci i Slovinci polovina. Svi krajišnici skupa prijete bunom, prijete da će preći Turcima, ako se izvrši separacija.⁶¹

Car se koleba, preporučuje da se separacija izvrši taktički i oprezno, da se ne vrši nasilno zbog turske opasnosti. Separacija ne samo da ne uspijeva, nego se čitava sela otimaju ispod vlasti feudalaca i proglašavaju Krajinom.

Na čelu otpora su knezovi i veliki sudije. Neki se vojvode kolebaju.

Kako je manastir Marča čuvar privilegija, kako se među najaktivnijim pobornicima »vlaških prava« nalaze marčanski kaluđeri, a vladike priznaju uniju samo nominalno priznavajući istovremeno i srpskog patrijarha, zagrebački biskup daje uniji na ovom terenu naročitu sadržinu. U prvom redu, on nastoji da razbije solidarnost kaluđera, što mu neko vrijeme i uspijeva. Lepavinski kaluđeri pristaju na uniju, u pismima uvjeravaju biskupa da su unijati i pravi katolici, samo mu savjetuju da se među narodom unija ne spominje. »... Nemojte nami pisati u list unijatstvo — pišu oni —, zašto su naši ljudi neučeni tomu. Da bi to čuli naši Vlasi, to bismo mi svi po zlu pošli i naš kloštar, a njega bi siromaha (Kordića, kandidata za mjesto vladike; pr. p.) na komade sasjekli.«⁶² S druge strane, vršen je pritisak na vladiku Mijakića da se odreče »vlaških prava«. Za njega je bila pripravljena zakletva koju on nije htio da potpiše.⁶³ U zakletvi se veli na neće priznavati »imenovanje i naređenje kaluđersko izmed naroda vlaškgoga nekojih vojvod i drugih poglavitih nekojih Vlahov obiranje na rečenu biskupiju«, jer je to »suprot svetim kanonom... suprot slobodi i pravici našega kralja ugarskog...« Priznaje papu kao vrhovnog glavara i zagrebačkog biskupa »kojega vikarijuš... među grčkoga zakona ljudstvom ili ti naroda jesam«. Odriče se pečkog patrijarha. Što se tiče »vlaških prava« izjavljuje: »... a u svjetska, mirska ili vremena vlaška i krajinska opravila neću se pušćati, mešati ali kim goder putem pačati, još manje poglavarom u takvih svjetskih i krajinskih opravilah činiti, niti kojim putem k njemu privoliti.« Ako se toga ne bude držao, izjavljuje da gubi »ne listor biskupiju nego glavu...«

Narodu je bilo jasno da je unija korak prema pokmećivanju, pa su joj se protivili i pravoslavni i katolici.

Pored ovog pritiska rasla je eksploatacija sa strane štajerskih staleža. Plate su isplaćivane vrlo neuredno. Sukno i brašno bilo je predmet grube spekulacije. Strani oficiri, komandanti, eksploataisali su za svoj račun globljenjem i rabotama, a zavodili su sve grublje i teže kazne: batine i sl. Mnogi domaći oficiri, povodeći se za strancima, počeli su da eksploatišu i zlostavljaju narod.

Organizovani otpor pružao je narod pod starješinama koji su bili od njega zavisni. Već 1632 pobunio se protiv takvog stanja koprivnički veliki sudija Radman Mirčević koji je svrgnut s položaja. Iste godine, zbog sličnog uzroka, dao je komandant Krajine pogubiti kneza Marka Bogdanovića iz Gornjih Plavnica i harambašu Smiljana Vujića.⁶⁴ God. 1658, zbog uvođenja neke vrste ra-

⁶¹ N. m., str. 278.

⁶² Original pisma u Arhivu JAZU, Lopašićevi spisi o Marči, fasc. biskupa Petretića, br. 27.

⁶³ Na istom mjestu nepotpisan original zakletve br. 39.

⁶⁴ A. Ivčić, Migracija Srba u Slavoniju, SE Zbornik XXXV, 1923.

bota, skupilo se u Rovištu 3000 oboružanih krajišnika i zahtijevalo da se ponovo potvrde privilegije.⁶⁵ Dvor je naredne godine zaista potvrdio privilegije bojeći se težih posljedica. Ovaj uspjeh je svakako ohrabrio krajišnike, a položaj i ugled narodnih starješina učvrstio. Upravo stoga, ustanova velikih sudija postaje smetnja komandantima.

God. 1665 izabran je za križevačkog velikog sudiju naročito buntovan i ugledan čovjek, Stevan Osmokruović, koga je pomagao marčanski vladika Gavriilo Mijakić i neki narodni oficiri. Godine 1666 podigla se buna pod tim velikim sudijom, uz koga su pristali veliki sudije koprivnički i ivanički. Buna se digla protiv križevačkih građana, protiv jezuita, protiv lepavinskih kaluđera, protiv eksploatacije stranih oficira, protiv nekih domaćih kapetana i vojvoda, protiv nasilja, a za zaštitu imanja, sloboda i privilegija. Krajišnici su, prema jednom izvještaju, izgubili respekt; traže nove privilegije. Jedino nema sloge: jedni su za sudije, a drugi protiv njih. Broj sudskih prisjednika povisili su samovoljno od 8 na 30. Iskorišćujući njihovu podvojenost, za sudiju je, na zahtjev i uz pomoć stranih oficira, izabran vojvoda Vukosav, a Osmokruović bude uapšen. Na zahjev naroda Osmokruović je pušten, a narod je Vukosavu ošjekao glavu. Osmokruović je izjavio da ne potpada ni pod komandanta, ni pod generala, ni pod regimentu nego samo pod cara, i htio je da bude samostalni gospodar između Save i Drave.

General Herberstein sakupi 4000 vojnika, svlada buntovnike za osam dana, smakne Osmokruovića i šest najistaknutijih buntovnika.⁶⁶

Najvažnija je posljedica ove bune bila, što je položaj velikog sudije stvarno ukinut i tako uklonjen važan element vlaških prava. Jedino je ostala ustanova kneza koja je zavisna o narodu.

Godine 1667 pripravljena su prerađena »Statuta Valachorum«. Prema njima predviđena su velika ograničenja za velike sudije: data im je ranija kompetencija kneza, smanjen je broj prisjednika, predviđeno je da se suđenje obavlja samo u tvrđavi i t. d. Međutim, dotadašnje ovlasti velikog sudije podijelili su stvarno između sebe vojni auditor i komandant.⁶⁷

Godine 1670, zbog sumnje da je učestvovao u Zrinsko-Frankopanskoj uroti, uapšen je vladika Mijakić i odveden u zatvor, iz koga se više nije vratio. I krajišnici su bili sumnjičeni zbog saradnje u uroti. Poslije toga nastalo je u Varaždinskoj krajini vrlo mučno stanje. Eksploatacija i zlostavljanja vrlo su se pojačali. Za marčanskog vladiku došao je Pavle Zorčić, prvi pravi unijatski vladika koji je potpisao dopunjenu i proširenu zakletvu kakva je tražena od Mijakića.⁶⁸

Godine 1672 dali su marčanski kaluđeri otpor Zorčiću, zajedno s narodom, ali je otpor bio krvavo ugušen, a četrnaest kaluđera poslano je na Maltu na galije.⁶⁹

⁶⁵ N. m., str. 84.

⁶⁶ Opisi bune kod Lopašića, Spomenici II, str. 315, 317 i 322. Na tom mjestu nisu podaci publikovani potpuno. S obzirom na veliku važnost ove bune, trebaće je detaljnije proučiti.

⁶⁷ Lopašić, Spomenici II, str. 324.

⁶⁸ Grujić, Spomenica, str. 67.

⁶⁹ N. m., str. 70.

Godine 1679 izvještaj generala Varaždinske krajine govori o teškom stanju: Vlahe ubijaju i tuku, globe, ustežu im plate, razvija se korupcija, a Vlasi traže da se opet zavedu veliki sudije, da bi uklonili svoje poglavare.⁷⁰

IV

Krajem XVII. st. nastaju goleme promjene koje Varaždinsku krajinu i narod u njoj dovode u sasvim nove odnose, što izaziva pojačan pritisak sa strane i polako slabi otpornu snagu naroda.

Najvažnija je promjena u tome što je turska opasnost od ovog teritorija definitivno uklonjena i, na taj način, ova je Krajina prestala da bude na granici turske države. Tako je otpala potreba da graničari ostanu privilegisani radi vojne službe pri odbrani granice. Ta činjenica izazvala je nove zahtjeve hrvatskih i ugarskih staleža da se stanovništvo ove Krajine izruči feudalcima. Uklanjanjem turske granice prestalo je neprestano upadanje na tursku teritoriju i tako je nestalo i ratnog plijena kao važnog prihoda. Prestala je svakodnevna stražarska i patrolna služba duž granice, pa je dobar dio radne snage bio slobodan za rad. Krajišnik je upućen da se posveti više zemljoradnji što je sada i mogao činiti zbog veće sigurnosti od turskog pljačkanja. U proizvodnim odnosima je nastala bitna promjena; stanovnik Varaždinske krajine pretvara se u zemljoradnika prije nego stanovnici ostalih krajeva u Vojnoj Krajini.

Druga je bitna promjena u tome, što u to doba pada doseljenje Srba pod patrijarhom Arsenijem Čarnojevićem. Čarnojević dobiva poznate privilegije, ali su te privilegije sasvim drugog tipa nešto što su bile »vlaške«. Seoba Srba pod Čarnojevićem nije seoba nomada pastira-vojnika, nego seoba davno teritorijaliziranih seljaka i građana koji samo mijenjaju svoju teritoriju. Kao što su »vlaška prava« osiguravala produženje primitivnog društvenog »vlaškog« uređenja, tako su Čarnojevićeve privilegije jamčile produženje feudalnih odnosa unutar zajednice Srba, onih odnosa koji su postojali pod srpskom i turskom državom. Ove privilegije osiguravaju, u prvom redu, patrijarhu onaj položaj koji je on imao pod turskom vlašću, položaj srpskog »milet-baše«, glavnog predstavnika naroda pred vlašću i sudske vlasti u narodu. U carevu proglasu na srpski narod, u aprilu 1690, da se pridruži carskoj vojsci koja ratuje protiv Turaka, predviđa se izbor jednog vojvode nad svim Srbima. U kasnijim privilegijama se vojvoda na pominje nego cio srpski narod podređuje patrijarhu u svjetovnom i crkvenom pogledu. Nema ni govora o narodnim starješinama i ustanovama »vlaškog« tipa: narodnim oficirima, sudijama, knezovima. Godine 1706 Čarnojević, u svojoj molbi za privilegije, jasno ocrtava uređenje kakvo želi.⁷¹ Tu se traži potvrda staleža crkvenih i svjetovnih, potpuna i neograničena jurisdikcija mitropolita nad episkopima i sveštenicima i zavisnost svih Srba u carstvu o mitropolitu u crkvenom i svjetovnom pogledu. Budimski Srbi, u svojoj molbi 1706, označavaju staleže pobliže: tu se razlikuju stalež voinstavni (vojnički), »nemeši grečanskog zakona« (plemići) i »narod

⁷⁰ Lopašić, Spomenici II, str. 366 i 367.

⁷¹ R. Grujić, Kako se postupalo sa srpskim molbama, 1906, str. 12.

prosti sirječ podajnici«. ⁷² Stalež duhovni se u ovoj pretstavci ne spominje, ali ga spominje patrijarh u svojoj molbi.

Dolazak Arsenija Čarnojevića u ove krajeve, uz sjajnu oboružanu pratnju, podigao je svijest i otpornu snagu Srba u Varaždinskom generalatu. ⁷³ Uticaj mu je bio ogroman; mogao je, po mišljenju savremenika, »jednim migom cio narod na zlo ili na dobro okrenuti«. ⁷⁴ Jasno je, međutim, da je to novo stanje, ti novi odnosi između patrijarha, episkopa, sveštenika i naroda moralo dovesti do sukoba s narodom koji je dotad birao episkope i imao velik uticaj na život crkve. Dok krajišnici neprestano traže potvrdu svojih privilegija, srpski mitropolit traži potvrdu svojih privilegija. Oko mitropolita se okupljaju episkopi i oficiri, i tako nastaje, i na ovoj liniji, raslojavanje Srba u krajiškoj zajednici. Eksploatacija Srba sa strane mitropolita raste i približuje se istovrsnoj eksploataciji katolika sa strane biskupa. Mitropolit, pored toga što uživa neke posjede i novčanu pomoć države, ubire od naroda velike daće. Svaki mu je sveštenik davao dukat i kožu od kune; milostinju i dimnicu ubirao je do 1726 dvaput godišnje, a poslije jednom. Uživao je prihode svih manastira. Do 1726 pripadale su mu sve ostavštine umrlih Srba bez nasljednika i testamenta i t. d. ⁷⁵ Ubiranje bira bilo je vrlo grubo. Vaniček spominje da su u Varaždinskom generalatu bile slične prilike kao u Srijemu i Slavoniji, gdje mitropolitov, odnosno episkopov protosinđel 1725, došavši u selo na ručak, neće da jede ako pod zdjelom ne nađe dukat. Poslije ručka se prelazi na razgovor o podavanju u sitnoj i krupnoj stoci ⁷⁶ Stanje, uticaj i ugled mitropolitov veoma su porasli. Na mitropolitovom dvoru su zavedene vladarske ceremonije. Čak je feldmaršal graf Hamilton, kad je 1735 došao u neku istragu, mitropolitu Vićentiju poljubio cipelu. ⁷⁷ Mitropoliti su stupili u službu bečkog dvora.

Dakako, ovo stanje izazvalo je otpor svih Srba, a naročito onih u Varaždinskom generalatu, jer su za njih ti odnosi bili nepoznati i novi.

Sam pritisak zagrebačkog biskupa u obliku unijaćenja srpski patrijarh nije pravilno ocijenio. Godine 1693 pisao je iz manastira Lepavine zagrebačkom biskupu da marčanski vladika može mirno da bude »službenik zagrebačkog biskupa«, samo što treba da priznaje srpskog patrijarha za svog poglavara. ⁷⁸ Ovaj stav patrijarha prema uniji razlikovao se bitno od stava čak i katolika krajišnika koji su iz iskustva znali da unijaćenje Srba vodi pokmećivanju svih krajišnika. Jedino tome zajedničkom otporu krajišnika prema uniji, bez obzira na vjeru, valja pripisati neuspjeh unije na ovom terenu.

Početak XVIII. v. bila je doba potpunog siromaštva. Ratna pustošenja od strane hrišćanske vojske na kraju XVII. v. koja je progonila Turke, bila su teža nego turska. To je stanovništvo dovelo u krajnju bijedu iz koje se teško oporavljalo.

⁷² N. m., str. 39.

⁷³ Grujić, Spomenica, str. 71.

⁷⁴ Grujić, Kako se postupalo..., str. 30.

⁷⁵ Vaniček, Specialgeschichte I, str. 388.

⁷⁶ N. m., str. 397.

⁷⁷ M. Jakšić, Ko je sudio u Karlovačkoj mitropoliji, Letopis MS 285, str. 53.

⁷⁸ Grujić, Spomenica, str. 49.

Ekonomsko, i u vezi s tim društveno, raslojavanje brzo napreduje. Baštine, koje su tada iznosile 60 dana (Tagwerke) zemlje, koje je s početka imala svaka krajiška zadruga i koje su bile podloga za vojnu obavezu, bile su 1733 u ovom stanju:⁷⁹

	trostruka baština	dvostruka baština	$1\frac{3}{4}$	$1\frac{1}{2}$	1	$\frac{3}{4}$	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{4}$	svega	domaćinstva
Koprivnica	—	—	—	—	337	—	331	—	490	625	1158
Križevci	9	110	5	119	1388	266	1482	450	1268	3229 $\frac{3}{4}$	6097
Ivanić	—	—	—	—	114	—	123	—	309	252 $\frac{3}{4}$	546
Đurđevac	3	20	—	7	405	2	472	—	105	728 $\frac{1}{4}$	1014
Svega	12	130	5	126	2244	268	2408	450	2172	4835 $\frac{3}{4}$	8815

To znači da su se posjedi, s jedne strane, veoma usitnili; bilo je slučajeva da je na jednoj baštini živjelo i do deset porodica. S druge strane, baštine su se koncentrisale u rukama malog broja, većinom oficirskih, porodica koje su ionako uživale počastbine. Kolike su bile oficirske i kneževske počastbine u Varaždinskom generalatu, nije nam poznato. Neku sliku dobićemo o tome, ako navedemo da su u Lici početkom XVIII. v. iznosile: za kapetana 16 jutara, za porkulaba 12 jutara, za kneza 10 jutara, a za zastavnika 8 jutara.⁸⁰ Kako su vojne vlasti često primjenjivale u raznim Krajinama slične ustanove, može nam gornji podatak ipak dobro poslužiti. Za Slavonsku krajinu u to doba navodi se podatak da prema starom običaju oficiri dobivaju od naroda »jabuku« (poklon) o Novoj godini, Uskrsu i Duhovima, i to u žitu i krmi, da je kapetanu narod besplatno obrađivao zemlju i opskrbljivao ga sijenom.⁸¹ Vjerojatno je nešto slično postojalo i u Varaždinskom generalatu.

Uz tu koncentraciju materijalnih dobara u rukama bogatijih porodica išla je paralelno koncentracija političkog i vojnog uticaja. Tako je porodica Konjski imala dva vojvode i 2 i po baštine, porodica Kendel 1 zastavnika, 1 vojvodu i 2 i po baštine, porodica Habijanec 3 vojvode, a porodica Mikašinić 2 vojvode, 3 zastavnika, 2 harambaše i 8 baština.⁸² Sve to osim počastbina i drugih prihoda.

⁷⁹ U Drž. arhivu u Zagrebu, rukopisi Varasdiner Gräntze betreffend, Vol. III, str. 403.

⁸⁰ Vaniček, Specialgeschichte I, str. 159.

⁸¹ N. m., str. 191.

⁸² Varasdiner Gräntze betreffend, Vol. III, str. 389, Vol. IV, str. 1 i dalje.

Prema bilješkama čini se da je prilikom popisa bilo sakrivanja zemlje; na jednom mjestu se za istu porodicu bilježi da ima 1 baštinu, na drugom 2 (porodica Zdjelarović i druge).⁸³

Odmah poslije Karlovačkog mira postavili su hrvatski i ugarski staleži zahtjev da se Varaždinska krajina likvidira i preda njima, naročito s obzirom na to da ona više nije na granici. Kad je car već pristao na taj zahtjev, buknuła je 1704 opasna Rákóczijska buna u Ugarskoj. Da bi krajišnike pridobio da učestvuju u ugušenju tog ustanka, dvor je odložio ukidanje Krajine, i ona je još dugo ostala kao dvorski stražar protiv ustanaka u Ugarskoj.

Prva polovina XVIII. v. karakterisana je sasvim novim ekonomskim uslovima za Monarhiju. Karlovački i Požarevački mir osigurali su relativnu sigurnost na južnim granicama prema Turskoj. Oba ta mira regulisala su trgovačke odnose. Osigurana je sloboda trgovine sa svim provincijama Turske carevine, koja do Požarevačkog mira nije postojala u većem obimu čak ni u tranzitnom smislu. Taku su nastale goleme mogućnosti za razvitak i polet buržoazije u Monarhiji.

Već 1719 osnovana je »Kaiserlich privilegierte Companie«⁸⁴ u Beču koja je trebala da upravlja trgovinom i tako za bečku buržoaziju osigura najveću finansisku korist. Sam bečki dvor bio je veoma zainteresovan u tom poslu. Kompanija je održavala i saobraćaj na Dunavu i Jadranu. U vezi s tim proglašena je Rijeka slobodnom lukom, a započeta je i gradnja drumova od Karlovca do Rijeke, jer pojačana trgovina zahtijeva uređenije komunikacije. Isto tako, poboljšane su poštanske veze. Osobito je bio važan prevoz soli prema istoku i žita prema zapadu. Pored toga osnivaju se preduzeća za proizvodnju na Primorju (Rijeka, Bakar, Karlobag i dr.).

Sve je to direktno vodilo ekonomskoj centralizaciji. Kompanija je nastojala i dobrim dijelom uspijevala da zavede monopol trgovanja za sebe. Tako je bilo propisom zabranjeno trgovanje »privative«, a dozvoljeno samo »all'ingrosso«. Ko se ogriješio o propis, kažnjen je, a roba je proglašena kontribandom i zaplijenjena. Imovina kompanije, naprotiv, bila je izuzeta od svake zapljene, poreza i nameta.⁸⁵

Istina, rad kompanije nije išao kako treba. Tim povodom održane su mnoge konferencije i vođene ankete o tom pitanju. Kompanija je čak likvidirala u korist novog trgovačkog oblika, ali su se ograničenja trgovanja pojavljivala sve nova i nova.

S druge strane, Požarevački mir je osigurao slobodu trgovanja u Monarhiji za turske trgovce sa mnogim olakšicama, što je išlo na štetu kompanije, odnosno bečke trgovine, a oboje — i bečka i turska privilegovana trgovina — bilo je na štetu domaće trgovine, domaće buržoazije u Hrvatskoj, pa i na štetu Vojne krajine.

Polet trgovine bio je u to doba ogroman. Trgovao je i zarađivao svako: i plemić, i građanin, i seljak,⁸⁶ pa, naravno, i krajišnik. Svako je želio da tu

⁸³ N. m., Vol. III.

⁸⁴ J. Matasović, O banovinskoj trgovini u XVII stoljeću, Jugosl. Njiva III, 1919, str. 730.

⁸⁵ N. m., str. 731.

⁸⁶ N. m., str. 729.

konjunkturu što jače iskoristi. Cijene su se nabijale, pa su izdavani propisi o limitiranju.

U takvim prilikama bilo je velikih mogućnosti i za krajišnike, a sama Krajina bila je teritorija sa velikim perspektivama za proizvodnju i trgovinu. Za potrebe izgradnje, šuma je bila važan trgovački artikal, a Krajina je imala dosta šuma. U trgovini su bile cijenjene ovce »vlaške pasmine«, kojih je u Generalatu bilo dosta, kao i pašnjaka za ovce. Sličan je bio slučaj sa govedom, pa je problem pašnjaka i njihovog iskorištavanja na Krajini bio vrlo aktuelan. Osobito je bila unosna trgovina svinjama. »Turske svinje« uvožene su preko Save na teritoriju Krajine, gdje su žirene, tovljene i dalje prodavane, najviše na pijacama u Požunu i Velikoj Kaniži. Godišnje se uvozilo oko 40.000 komada, od čega je izvjestan dio dolazio, svakako, i u Generalat na tovljenje. Pitanje slobodne žirovine bilo je dakle vrlo važno. Lov je također bio unosna privredna grana; trgovalo se naveliko krznima i kožom, a izvozili su se i živi dabrovi.⁸⁷

Ove velike mogućnosti željela je bečka buržoazija zadržati za sebe. Stoga su izdavane zabrane lova seljacima i krajišnicima — osim oficira —, zabranjivana je slobodna paša, ograničavana je žirovina i pravo sječe u šumi. Sve je to bilo u suprotnosti sa krajiškim privilegijama i običajima za koje se Granica energično borila. Konkretno: u Statutima iz 1630 jedan član kaže: »Volove, konje, krave, koze, svinje, vino i plodove svake vrste dozvoljeno je Vlasima, kao i ostalim stanovnicima, prema zakonskim odredbama kraljevine, kako u Krajini tako i izvan nje, po volji prodavati i kupovati, uvoziti i izvoziti.«⁸⁸ Oslanjajući se energično na privilegije htjeli su Krajišnici da se sami koriste vlastitim prirodnim bogatstvima i mogućnostima trgovine, da bi se privredno osamostalio domaći elemenat. Sve to skupa, međutim, bilo je u očiglednoj suprotnosti sa smjerom privrednog razvitka u Monarhiji kao cjelini.

Ovaj privredni polet u Monarhiji, ovo jačanje bečke buržoazije udaralo je na mnoštvo drugih zapreka koje je trebalo otkloniti. Trebalo je stvarati mnogobrojne povoljne uslove da se razvitak ubrza u pravcu centralizacije i jačanja carske vlasti zainteresovane za ovaj razvitak.

Početkom XVIII. v. pojavila se velika nestašica novca kao posljedica više ili manje opšteg osiromašenja zbog dugotrajnih ratova. Na Krajini je, u tom pogledu, bila važna činjenica da su plate bile neredovno isplaćivane — izostajale su i po nekoliko godina —, pa su pojedini komandanti-stranci pravili »uštede«, što su činili i staleži u Štajerskoj. Svakako je ovo uticalo na platežnu i privrednu sposobnost graničara. O tome će princ Hildburghausen, provodeći reforme, morati da vodi mnogo računa. Osim toga, sve do pred kraj prve polovine XVIII. v. nije bilo jedinstvenog platežnog sredstva. Kolao je različni novac: kraljevski, dubrovački, Rákóczijev ustanički, turski i t. d. Razvilo se bilo i krijumčarenje kovanog novca u Tursku, što je pretstavljalo ozbiljan privredni problem u vezi sa turskim trgovcima koje su nazivali »kalajdzijama«. Stoga je Marija Terezija 1753 bila prisiljena da zavede konvencionalnu vriednost novca.⁸⁹ Sve te novčane neprilike potresale su i Generalat.

⁸⁷ N. m., str. 799.

⁸⁸ Vaniček, *Specialgeschichte I*, str. 94.

⁸⁹ Matasović, n. dj., str. 729.

Gusta mreža malta i tridesetnica bila je trgovini zapreka koju je trebalo ukloniti. U vezi s tim valja spomenuti da su i krajišnici dolazili u sukob sa maltom i trideseticama pozivajući se na svoje privilegije koje su ih oslobađale sličnih podavanja. To, pa carinski propisi, omogućavalo je veliko kriumčarenje robe. Domaći trgovci su na sajmovima u Monarhiji i Njemačkoj kupovali robu »za Tursku«, da bi se okoristili povlasticama turskih trgovaca, pa su je zatim kriumčarili u domovinu,⁹⁰ u čemu su ih bez sumnje pomagali i krajišnici.

Pojačana trgovina zahtijeva bolju komunikacionu mrežu. Važni komunikacioni pravci vodili su kroz Krajinu, a od njih neki kroz Varaždinski generalat. Važni su bili trgovački i poštanski pravci: podravski, u smjeru Varaždin—Ludbreg—Koprivnica—Đurđevac i dalje prema Virovitici, meridionalni Gradiška—Ivanič—Križevci, posavski Zagreb—Ivanič—Daruvar i dalje. Kako su ti putevi bili vrlo zapušteni, nastala je neodložna potreba da se oni osposobe za promet, što je u Generalatu imalo za posljedicu da je Krajišnicima nametnuta, naročito 1749, 1751 i 1753, obaveza popravljanja puteva.⁹¹ To je bila neka vrsta rabote, u očitoj suprotnosti sa privilegijama koje su obavezivalo samo na popravlanje vojnih objekata. Razumljivo je da su krajišnici davali otpor pozivajući se na svoje privilegije. Tako je i ovdje borba za privilegije bila borba protiv eksploatacije i ugnjetavanja, a za bečki dvor i opšti privredni razvitak privilegije su bile znatna smetnja.

Povrh svega je saobraćaj bio dugo otežan napadajima hajduka na teritoriji Krajine, što je pretstavljalo ozbiljnu opasnost. Osiromašenje, eksploatacija, zlostavljanja i ostale poteškoće dovele su mnoge krajišnike u situaciju da se odmetnu u hajduke, što je najzad postalo i privredni i politički problem. Trebalo je potražiti načina da se u Krajini zavede disciplina; s jedne strane, strogošću, a s druge popuštanjem u onom dijelu privilegija koji nije bio na smetnju privrednom i političkom razvitku Monarhije.

Pojačani saobraćaj bio je novi teret u Krajini i stoga što su nametnute dužnosti ukonačivanja putnika i davanja prisilnog podvoza, »Vorspanna«, i što su to mnogi oficiri zloupotrebljavali. Stoga su se mnogi krajišnici preseljavali s ceste dalje u brda, pa je Marija Terezija bila prisiljena da izdaje odredbe kako bi se krajišnici naseljavali pored drumova. To je bilo potrebno tim više što su brdska naselja služila i hajducima kao pomoć i sklonište.

Daljnja smetnja razvitku trgovine, a naročito administrativnom i vojnom razvitku države, bilo je postojanje više jezika. Stoga je bečki dvor nastojao da njemački jezik nametne kao obavezni saobraćajni jezik u vojsci, administraciji i privredi. Za Krajinu, koja je bila većinom nepismena, bila je to nemala poteškoća, pa se ona tome oduprla, pozivajući se vjerojatno i tu na svoje privilegije i običaje.

Sve to zajedno nametalo je potrebu reformama na Krajini, čemu je bečki dvor i pristupao s više ili manje uspjeha.

Uparedo sa privrednim poletom razvijao se i raskoš u gradovima, među oficirima i plemstvom. Neku sliku steći ćemo o tome, ako znamo kako se trošilo na carskom dvoru. Marija Terezija trošila je na svoj dvor milion forinti

⁹⁰ Matasović, n. dj., str. 784.

⁹¹ Matasović, n. dj., str. 703.

u doba kad je vreća žita stajala jedan forint. Sama carska kuhinja zahtijevala je izdatak od 300.000 for. godišnje, dvorska muzika 63.540 forinti, lov (Jägerey) 50.024 for., trošak za sokole (Falknerey) 15.000 forinti i t. d. Naravno, trebalo je tražiti izvore za te izdatke svagdje gdje god je to bilo moguće, pa i na Krajinini. To vidimo iz činjenice što je princ Hildburghausen, prilikom provođenja reformama u Hrvatskoj krajini, uspio da iz samog Senja u mjesečnim obrocima šalje 40.000 forinti.⁹² Krajiški oficiri, držeći korak sa razvitkom privrede i raskoši, pojačavali su eksploataciju i zavodili namete, što se protivilo krajiškim privilegijama.

S druge strane, bečkom je dvoru bilo jasno, kako je velika važnost Krajine kao vojne organizacije koja je davala goleme kontingente najjeftinijih trupa u Evropi. U tom pravcu su bile privilegije dvoru vrlo korisne kao baza za vojnu obavezu. Privredno su privilegije, kako smo vidjeli, bile kočnica razvitku. Trebalo je mnogo političke elastičnosti da se sve to uskladi i da Krajina ostane oslonac dvora. Reforme nisu početka zadovoljavale ni dvor ni narod. Najznačajnije od njih provodio je princ Hildburghausen. Upravo činjenica da je taj uvaženi, visoko školovani, neobično bogati princ izaslan da provodi reforme, pokazuje koliko je važnosti dvor polagao na ovaj problem. Katolički dvor povjerio je ovaj posao protestantu princu, kako bi se postigla što veća objektivnost u rješavanju vjerskog pitanja, jer je ono na Krajini bilo dosta osjetljivo.

Dvor je i u Krajini provodio prokušanu politiku, iskorišćujući i produbljujući unutrašnje raslojavanje kod svoga protivnika. Provođeno je plansko školovanje caru vjernih ljudi i vezivanje za carsku službu davanjem položaja i povlastica. U Krajini su tako osobito protežirane domaće oficirske porodice i pojedini njihovi članovi. Bez obzira na to što je to bila katolička carevina, na Krajini su pravoslavni ipak mogli da postignu i visoke činove, ako su bili vjerni i služili učvršćivanju uticaja dvora u svojoj sredini. Uporedo s tim išlo je nastojanje da se oprezno uklone i posljednji tragovi krajiške autonomije, jer je ona bila smetnja centralizaciji i baza za otpor krajišnika reformama i centralizaciji. Produbljivanje unutrašnjih suprotnosti, uklanjanje kohezije u krajiškoj zajednici bili su vrlo dobro sredstvo da se zajednica razbije i njen otpor ukloni. Gaženje privrednog dijela privilegija moglo se provesti samo pod tim uslovima pa tako i Krajinu uklopiti u novi privredni poredak koji je bio u razvitku i poletu.

Pored svega, Krajina je bila potrebna kao rezervoar vojnika u neprestanom ratovanju širom Evrope, a i to izaziva otpor. Bilo je vojnika koji su ratovali preko sedam godina. Pojedini vojnici bježe, a jedinice se kompletne vraćaju kućama (1744 iz Bavorske,⁹³ 1745 iz Holandije i Njemačke⁹⁴ i t. d.) Poneke jedinice ubijaju oficire i idu s ratišta kućama (1742 kod Rosshaupta⁹⁵ i t. d.). Kao uzrok navodi se korupcija i zlostavljanje sa strane oficira, zapostavljanje krajišnika sa strane njemačkih vojnika, teško stanje na domu gdje je nastalo osiromašenje, pojavile se epidemije i zavedeni su novi nameti.

⁹² Matasović, n. dj., str. 755.

⁹³ Kukuljević, Hrvati u nasljednom ratu, Rad JAZU 38, str. 119.

⁹⁴ N. m., str. 132.

⁹⁵ N. m., str. 96.

Izlaz iz toga stanja nalazili su krajišnici u vraćanju na staro »vlaško« uredenje. Stoga se stalno ponavljaju zahtjevi da se potvrde privilegije, da prestane kršenje povlastica, da se ponovo zavedu veliki sudije, da prestane unijaćenje, da vladike budu zavisni o narodu i t. d. Te su zahtjeve postavljali krajišnici bez obzira na vjeru, jer im je položaj bio isti. Zahtjevi su vrlo energični, jer su krajišnici svijesni svojih zasluga i svoga značenja. Bečki dvor, prema prilikama, ponekad popušta, ali stalno slijedi liniju uklapanja Krajine u nove odnose koji se razvijaju. Varaždinska krajina, prelazeći na zemljoradnju, okružena feudalno uređenom Hrvatskom, Slavonijom i Ugarskom, kao dio carevine koja se naglo razvija u pravcu kapitalizma, ne može zadržati preživjele oblike »vlaškog« uredjenja. I pored snažnog otpora, trenutnih uspjeha u svojim zahtjevima, neminovno mora da izađe iz starih društvenih oblika zbog sve jačeg pritiska spolja i sve slabijeg otpora iznutra.

Pregled događaja u prvoj polovini XVIII. v. pokazuje ovo:

Na pojačano unijaćenje, osobito na nasilja unijatskog vladike Rafajila Markovića, Krajina je 1716 odgovorila peticijom dvoru sa potpisima pravoslavni i katoličkih krajišnika.⁹⁶ Zbog istog vladike izbija i oružan otpor. God. 1717 car sumarno potvrđuje krajišnicima privilegije: 1. da ne budu seljaci, 2. da im je vjera slobodna i 3. da se u njihova imanja neće dirati.⁹⁷ Ovo je prvi put da se u krajiškim privilegijama spominje sloboda vjere i to na zajednički zahtjev svih krajišnika da se potvrde njihove »prastare povlastice«.

Paralelno s unijatskim pritiskom išla je pojačana eksploatacija krajišnika. Oficirske zloupotrebe toliko su preuzele maha, da su se na njih i neki oficiri sami žalili. Plate su stizale neuredno pa su zakašnjavale i po 2—3 godine. Kako nije bilo narodnog sudovanja, strani oficiri su trgovali globama koje su davali u zakup za 15.000 forinti godišnje. Zakupnik je, naravno, nastojao da globe od naroda naplati s velikom zaradom. Štajerski staleži su pojačano varali na suknu i brašnu, od plata pravili »uštede«. Narod, u kome su se zadržale žive slobodarske uspomene i koji je tako ljubomorno čuvao svoje pisane povlastice »od pradavnih vremena«, koji nije ni u crkvu išao bez oružja, neprestano se bunio.⁹⁸ I sam dvor se zabrinuo zbog toga stanja, pa je grofu Cordui povjerio da provede reforme.

Cordua predloži 1732 da se na Krajinu dovedu njemačke čete radi održanja reda. Ukinuo je arkebuzirsku kumpaniju, tjelesnu stražu generala, koja se više nije sastojala od siromašnih plemića nego od varaždinskih zanatlijskih pomoćnika i slugu (Knechte). Odredio je da svaka baština (sesija od 60 jutara) daje po jednog vojnika. Broj vojvodstava snizio je od 40 na 30. Plate stranih oficira odmjerio je vrlo visoko, a plate njemačkih vojnika i podoficira su bile 3—4 puta veće nego domaćih. Zaveo je strogi vojni sud.⁹⁹

Ove reforme izazvale su ogromno uzbudjenje u narodu. Otpor je bio toliki, da se one nisu nikada ni provele. Zahtjevi da se potvrde privilegije bili su vrlo energični, a naročito zahtjev da se obnovi narodni sud. Narod je i dalje zahtijevao da oficiri prestanu uništavati šume, da se dozvoli žirenje svinja,

⁹⁶ J. Radonić, Prilozi za istoriju Srba, 1909, str. 241.

⁹⁷ Lopašić, Spomenici III, str. 319.

⁹⁸ N. m., str. 344. Izvještaj princa Hildburghausena.

⁹⁹ Vaniček, Specialgeschichte I, str. 216.

da prestanu rabote oficirima, da prestane trgovanje oficirskim položajima, da se dozvoli lov, da se uklone strani oficiri. Pored svega, tražio je da prestane propaganda za uniju.

Dvor, zabrinut ovim stanjem, pronađe sredstvo za umirenje u tome što dozvoli da se izabere zatraženih osam sudija.¹⁰⁰ Ustanova velikih sudija nije dozvoljena. U prvom oktomviratu bili su, prema Vaničeku, ovi krajišnici. Petar Ljubomir, Ilija Goranović, Tadija Maravić, Stipo Borišek, Boško Cović, Prokop Đaković, Toma Rebrović, Teodor Vokarić. Prvo ime zacijelo je krivo pročitano i treba da glasi Petar Ljubojević, a mislim da se odnosi na kasnijeg kapetana Petra Ljubojevića, koji čitava dva decenija igra golemu ulogu kao narodni tribun. I na specijalnoj konferenciji u Laxenburgu, koja je pretresala stanje u narodu, skrenuta je pažnja da prema Ljubojeviću treba oprezno postupati, jer mu je narod veoma privržen.¹⁰¹ U njemu je, čini se, narod gledao obnovljenu ustanovu velikog sudije koji je pozvan da bude pretstavnik naroda za zaštitu njegovih privilegija.

Ovakav oktomvirat daje otpor i unijaćenju; s oružjem u ruci počne narod napadati Marču. Štaviše, 1736 odbije narod u Križevcima, prilikom posvete zastave, da ide na ratište, dok se privilegije ne potvrde i dok se iz Marče ne ukloni unijatski vladika.¹⁰²

Rješenje unijatskog pitanja nalazi dvor u tome, što će se, pored marčanske unijatske eparhije, osnovati pravoslavna sa sjedištem u Severinu. Ovdje dolaze Srbi u oštar sukob sa mitropolitom. Krajišnici sa ratišta traže da, u smislu starog običaja, izaberu vladiku. Tome se, kod carskog dvora, odlučno protivi srpski mitropolit, jer bi to bilo kršenje njegovih privilegija koje samo njemu daju pravo da postavlja episkope.¹⁰³ Taj se sukob kasnije zaoštrava, i u njemu mitropolit odnosi pobjedu uz pomoć carskog dvora.

Ovo rješenje nije zadovoljilo krajišnike koji energično traže da se Marča preda Srbima. Poslije velikog uzbuđenja dolazi istraga, koliko je zapravo unijata u toj Krajini. Istraga je bila za uniju potpuno negativna. Tom prilikom su krajišnici katolici izjavili u istrazi da Marču treba predati Srbima.¹⁰⁴ Kako nije bilo uspjeha ni poslije nekoliko napadaja na Marču, Srbi spale 1739 marčanski manastir, a sve privilegije svečano prenesu u Severin. U crkvi naprave naročitu skrivnicu za sanduk s privilegijama koje je često čuvala oboružana straža.¹⁰⁵

Za poznavanje tadašnjeg stanja u Varaždinskoj Krajini vrlo je informativan izvještaj princa Hildburghausena, koji je 1737 vodio istragu povodom neprestanih pobuna.¹⁰⁶ Stanje na Krajini bilo je tada ovo: Postoje četiri natkapetanije — Koprivnica, Križevci, Ivanić i Đurđevac; u svakoj je po jedna njemačka kompanija. Krajina je, dalje, podijeljena na kapetanije i vojvodstva. Tu je slavonska »National-miliz« ili, jasnije rečeno, hrvatska »Land-miliz«. Husari su plaćeni i moraju, dok su u zemlji, da se sami odijevaju, oružaju

¹⁰⁰ N. m., str. 224.

¹⁰¹ N. m., str. 442.

¹⁰² N. m., str. 225.

¹⁰³ Grujić, Spomenica, str. 89.

¹⁰⁴ N. m., str. 83.

¹⁰⁵ N. m., str. 84.

¹⁰⁶ Lopašić, Spomenici III, str. 344.

i izdržavaju svoje konje. Plaćeni su još oficiri, podoficiri i u svakom vojvodstvu dvanaest desetara. Ostali nisu plaćeni nego uživaju baštine. Svaka baština daje jednog vojnika i sastoji se od »izmjerenog zemljišta«. Posjedovni oblik baština stari je običaj, i one pripadaju cijeloj porodici zajednički, a biraju stariješinu između sebe. Neke baštine imaju više sposobnih vojnika, neke manje, a dotada su davale samo po jednog vojnika.

Svako vojvodstvo ima određen broj baština, koje su razasute i sačinjavaju sela kojima upravlja knez ili sudija s »asesorijem«. Vojvode ili kapetani imaju u svome »šeregu« zemlju koja je, kao i kod drugih oficira, »slobodna«. To je vojvodstvo ili kumpanija. Vojvoda ima komandu u vojnim pitanjima, knez odlučuje u seoskim. Od 1735 postoje oktomviri koji se sada zovu »deputirci«.

Natkapetani stanuju u tvrđavama.

Princ Hildburghausen utvrđuje da je eksploatacija golema, a postupak prema narodu strašan. Stoga on predlaže da broj vojnika bude što veći, da se uklone njemački vojnici, da se pojača vojna disciplina, a za sve reforme uzima kao bazu što veću korist carskog dvora. Druga mu je polazna tačka u tome, što je narod »silno privržen svojim privilegijama« i dobar vojnici, što je ponosan, buntovan i neobuzdan; stoga ga treba uvijek ucjenjivati gubitkom privilegija.

Hildburghausen sastavi i proglasi »Varaždinske graničarske statute«¹⁰⁷ u kojima, s jedne strane, ukida dotadašnje pokušaje reformama, a s druge krnji privilegije koliko je god to dozvoljavalo stanje u narodu.

Prema tim privilegijama zadržava on izbor knezova na Đurđevdan, ali im znatno skućava prava (ne mogu, na pr., izricati ni globe). Zabranjuje svako skupljanje naroda osim za vrijeme tog izbora. Preko ustanova velikih sudija prešao je ćutke. Da zavede red u posjedovne odnose, propisao je da se osnuje »Grundbuch«. Dozvolio je trgovanje vlastitim proizvodima. Batinanje, kao uobičajenu kaznu, zadržao je. Svi graničari potpali su pod vojni sud. Oficiri su se imenovali i dalje prema predlogu vojnika, ali su morali biti pismeni, vladati njemačkim jezikom i biti »upućeni u pravu hrišćansku nauku«. Nasljedno pravo oficira priznato je samo onima koji pokažu pisane »privilegije« (od kojih su se mnoge izgubile). Sela ili šerezi koji se ogriješe o propise izgubiće pravo na privilegije i prema njima će se postupati kao da su »premješteni u seljački stalež«. Zaveo je najzad više stranih oficira i besplatnu rabotu kod izgradnje erarnih zgrada.

Ma da su te reforme proglašene, ma da ih je narod navodno »s oduševljenjem primio«,¹⁰⁸ jer su ograničavale zloupotrebe, ipak su se, vrlo brzo, pokazale rđave posljedice, pa se narod opet bunio. Od početka vladavine Marije Terezije pritisak je sve više rastao: dolazilo je sve više oficira Nijemaca, njemački jezik postaje službeni. Domaći sinovi odlaze u njemačke škole i izlaze školovani u duhu vjernosti carici. Pritisak katoličke crkve se pojačava, a srpski vladike, zavisni samo od mitropolita, udaljuju se od naroda. General Pettazzi pojačava pritisak za unijaćenje na najgrublji način. Narodni oficiri (Mi-

¹⁰⁷ Vaniček, Specialgeschichte I, str. 443.

¹⁰⁸ Lopašić, Spomenici III, str. 376.

kašinović, Mihaljević, Zdjelarović, Vuković) prisustvuju izgonjenju srpskih kaluđera iz Marče i ne protestuju javno.¹⁰⁹

Godina 1754 unosi bitne promjene u život Krajine, i one su morale naići na golem otpor. Tada izlaze »Militaer Graentz-Rechte« kao novi ustav za Krajinu, koji iz osnova ruši cio sistem »Vlaških statuta«. Ekonomski progres tražio je nove forme, zahtijevao da se i Krajina prilagodi opštem ekonomskom i političkom stanju. Nagomilani, a neriješeni problemi morali su jednom da nađu više manje revolucionarno rješenje. Otporna i borbena krajiška zajednica morala je da se usprotivi, ali su se, upravo tom prilikom, morale pokazati sve one pukotine koje su dotad krpljene na razne načine; već ionako raslojena zajednica morala se jednom raspasti u sastavne dijelove.

Uvođenje »Militärgrenzrechte« 1754,¹¹⁰ namijenjenih svima dijelovima Vojne krajine koji su tada postojali, bilo je vrlo značajno kako za bečki dvor tako i za cjelokupnu Vojnu krajinu. Bečkom dvoru, koji je bio u jeku provođenja centralističkih reformama, bilo je potrebno da u Krajini uređenje ujednači i da joj dade zajedničku ekonomsku, političku i vojnu organizaciju. Dotada su razni dijelovi Granice imali različito uređenje, osnovano, većinom, na ostacima društvenih oblika donesenih ispod Turaka ili poniklih u razvitku pojedinih generalata, regimenti i ostalih vojnih formacija. Prirodno je da je tako zamašan i dalekosežan zahvat potresao krajišnike uvodeći u njihov život dotad nepoznate društvene forme, pa i takve protiv kojih su se Krajine dugo borile. Ova reforma je naročito potresla Varaždinski generalat, jednu od najstarijih Krajina, koja je sebe smatrala »plemenitom krajinom éeneralata Varaždinskog« i kojoj je vrlo teško padalo »jednačenje« »z novijem krajinami dolne i gorne Slavonije i Hrvatske koji nijesu kako mi privilegirani...« (Potežčice, 1755).

U vezi s tom reformom trebalo je sve Krajine izjednačiti u uniformi, načinu izdržavanja, vojnim formacijama, sudovanju i svem ostalom životu. Ne treba smetnuti s uma da je bečki dvor, još prije ovih »Militärgrenzrechte«, poduzimao pokuse i zavodio reforme, ali se sve to razbijalo o energičan otpor Granice u nizu buna. Među ove pokušaje treba ubrojiti reformu Corduinu, koja je više odgovarala privrednom razvitku carevine, i reforme princa Hildburghausena, koje su više odgovarale vojničkim interesima bečkog dvora. Sva ta krupna iskustva prethodila su ovom zamašnom zahvatu kojemu je bio cilj da Granicu uskladi sa privrednim razvitkom carevine s jedne strane, a da s druge očuva vojničke prednosti Krajine izjednačujući pojedine dijelove u povlasticama, uklanjajući dotadašnje razlike i slabeći tako otpornu snagu krajišnika.

Kao polaznu tačku za ovaj zakon, zakonodavac je istakao »prirodno pravo i deset božjih zapovijesti«, umjesto da, kao dotad, istakne kako je propis donesen na osnovi narodnih običaja. Formulacija je, nema sumnje, data vrlo vješto.

U ranijim sukobima su krajišnici imali privilegije na svojoj strani, tumačeći propise u duhu narodnih običaja koje nikakav zakon ne može u cjelini

¹⁰⁹ Grujić, Spomenica, str. 96.

¹¹⁰ Knjigu »Militärgrenzrechte« iz 1754 nisam mogao nigdje dobiti. Navedeni podaci su iz sadržaja tog zakona kako ga je, u izvodima, donio Vaniček, Specialgeschichte II, str. 1.

da obuhvati. Pitanja žirovine, rabote, prava sječe šume i t. d., zatim pitanje kompetencije oficira, »deputiraca« i knezova dalo se tumačiti u korist krajišnika. Nova formulacija dala je bečkom dvoru velike prednosti dozvoljavajući da zakon tumači po svojoj volji, »u duhu prirodnog prava i deset božjih zapovijesti«! Krajišnici, koji su dotad imali čvrstu bazu u svome društvenom uređenju koje je postojalo i koje su oni branili, predani su u ruke carskog dvora i njegovih službenika koji su ubuduće mogli po volji izdavati propise u pogledu privrede (trgovine, žirovine, drvarine, rabote i t. d.).

Navedena formulacija bila je vrlo značajna i u vjerskom pogledu. Vjerska pitanja su naročito razdirala Krajinu, jer je većina naroda bila u njoj pravoslavne vjere (ponajviše Srbi, a zatim u Banatu Rumunji). Katolička carica odbacila je, makar prividno, politiku nasilnog katoliciziranja u korist privredne i političke centralizacije u carevini. Tako je otupljen otpor pravoslavne crkve s kojim se moralo računati, tako se viši pravoslavni kler čvršće vezivao za dvor i pretvarao u poslušan i koristan instrumenat njegovih privrednih i političkih akcija. Posljedice toga su se pokazale već u Severinskoj buni, kojom su se prilikom viši predstavnici pravoslavne crkve odrekli Marče u interesu što povoljnijeg položaja svoje crkve u cijelosti.

U prvom dijelu »Militärgrenzrechte«, gdje je istaknuta polazna tačka »prirodnih prava i deset božjih zapovijesti«, strogo je bilo zabranjeno »preziranje, mržnja i grdnja inovjeraca«. Nadzor nad ovim »netrpeljivim izazivačkim sredstvima« povjeren je sveštenicima. To su bile odredbe koje su stavljene na sam početak zakona pa je tako naročito istaknuto njihovo značenje.

Dalje je istaknuto da se ne smiju trpjeti običaji koji se protive »prirodnim i božjim zakonima i zdravom razumu«. Vodiće se računa jedino o onim običajima »koji ne vrijeđaju zakone«. To će se činiti radi »naročitih odnosa u zemlji.«

Kao god što katolički kler odlučuje u svojim crkvenim odnosima, ističe se u prvom dijelu zakona, tako se isto ne smiju činiti nasilja nad pravoslavnim klerom u primjeni kanonskog prava, ukoliko se to podudara sa dobivenim privilegijama te crkve. Ovo je prvi put što je pravoslavna crkva, dobrim dijelom, na teritoriji cijele Vojne krajine, izjednačena sa katoličkom, i to ne naročitim privilegijama koje vojni komandanti obično nisu poštovali, nego osnovnim zakonom koji je obavezan za obje crkve kao i za vojne komandante.

Prema odredbama ovog zakona važili su za vojnike dotadašnji vojni regulamenti samo ukoliko su u saglasnosti sa »Militärgrenzrechte«.

Drugi dio zakona govori o sudovanju. U svakom generalatu predviđen je Viši sud ili Sud generalata. Svaka regimenta dobila je Regimentski sud. Generalauditor imao je uza se pisara, regimentski auditor sindika. Svakom sudu su dodijeljena po dva oficira i dva pođoficira kao asesori. Auditora je birao general, a potvrđivao Dvorski savjet.

Jurisdikciji regimentskog suda bili su podvrgnuti ne samo oficiri, podoficiri i vojnici, nego i svi graničari koji nisu od toga naročito izuzeti, a to su: husarski oficiri Varaždinskog generalata, pravoslavni sveštenici u pitanjima civilnim i kriminalnim (to se nije odnosilo na njihove porodice), turski podanici, plemići i ugledne ličnosti na proputovanju i t. d.

Funkcije knezova u sudovanju, pa i kod sitnih prekršaja, ovim su zakonom sasvim ukinute, pa knez nije ni kao ustanova spomenut.

Upotreba narodnog jezika je ograničena; tužbe se primaju samo ako su napisane njemački ili latinski.

»Radi održanja odgovarajućeg službenog reda« morali su se voditi naročiti protokoli u građanskim parnicama, o ugovorima o kupnji, prodaji i ženidbi, o testamentima, sirotama, globama i t. d. Privrednim je, dakle, pitanjima posvećena naročita pažnja.

Četvrti dio zakona govori o »zemljištu i vojnom lenu«. Cordua je prvi put krajiške baštine označio kao »vojno leno«. On je prvi pokušao, ali nije uspio, da ukloni »baštinu« kao bazu za »kontinuirano samoregrutovanje«. Hildburghausen je odbacio Corduino stanovište, koje se sada ponovo javlja kao osnova »Militärgrenzrechte«. Posjed prestaje da bude slobodno vlasništvo krajišnika i pojavljuje se kao feud kome je vlasnik car. Krajišnik, protiv svoje volje, dolazi u feudalni odnos, ne doduše kao kmet nego kao neke vrste carev vazal koji je dužan da vrši vojnu službu. Na taj način je on još jače vezan za carski dvor i vjernost caru.

Raspologanje krajišnika vojnim lenom bilo je ovim zakonom vrlo ograničeno. Nije bilo dozvoljeno da se leno proda, zaduži ili kojim drugim sličnim načinom otuđi. Ono je bilo vezano za muškarce u kući. Krajišnik ga je uživao »za vječna vremena«, dok ima muških nasljednika. Ako tih nije bilo, komanda je mogla u kuću uvesti muškarca, a niko nije mogao, bez pristanka general-komande, da adoptira tuđinca u svoju kuću. Ako je muškarac dobio izvan Krajine stalno zaposlenje, kao sveštenik ili trgovac, tad je gubio pravo nasljedstva. Ako je u Krajini postao oficir ili sveštenik, zadržavao je leno doživotno.

Kad je zakon, na taj način, krajišnika čvrsto vezao za carsko leno, pošao je i dalje: veoma je povećao vojnu obavezu. U Varaždinskom generalatu je dotadašnja baština iznosila 60 dana oranja i bila obavezana da dade jednog vojnika. Veličina lena je ovim zakonom znatno snižena, i tako je vojna obaveza povećana koliko je god bilo moguće. U Varaždinskom generalatu je pješačko leno propisano sa 10 jutara zemlje I. klase, 10 jutara II. klase ili 12 jutara III. klase. (Veličina jutra određena je sa 60 hvati dužine i 40 hvati širine, dakle 2400 kvadratnih hvati). Husarsko leno je iznosilo 16 jutara prvoklasne zemlje, ili 18 jutara II. ili III. klase; ono je bilo veće, jer je konjanik morao da izdržava konja. Propisano je da se lena izmjere i unesu u gruntovni protokol na ime kućnog domaćina.

Ukinuta je nasljedna »počastbina«. Čak su onim porkulabima, vojvodama i knezovima, koji su izgubili čin i položaj, oduzete počastbine koje su ranije naslijedili i podijeljene vojnicima.

U petom dijelu su sadržane odredbe o testamentima. U pogledu nasljeđivanja novca, stoke, pokretnosti, kuća, mlinova i gostionica protegnuti su na Krajinu propisi Karla VI. iz 1721.

Šesti dio obrađuje kriminalne procese. Ovdje su osobito oštre odredbe kojima je cilj da se suzbije hajdučija; zavedena je čak kolektivna odgovornost za slučaj da se krivac ne nađe. U tim prilikama je po nekoliko sela bilo dužno da krivca izruči ili da plati 100 dukata regimentskoj blagajni. Taj propis se odnosio na sela koja su udaljena dva sata hoda od mjesta gdje je krivac počinio svoje djelo.

Za otvaranje i vođenje kriminalnih procesa predviđeni su propisi Karla V., Ferdinanda III., Josipa I. kao i »kod nacije zavedeni dobri običaji«.

Zakonski je zavedeno trčanje kroz šibe i šibanje, a pored toga i tortura. Propisi o batinjanju su vrlo precizni. Kao viši stepen, u težim slučajevima, propisan je t. zv. bamberški instrument, nešto slično poznatom »derešu«. Zabranjeno je rezanje nosa, žigosanje palaca, rezanje jezika, otsijecanje ruke ili noge. Na kraju, za najteže slučajeve predviđeno je nabijanje na kolac.

Da bi se izbjegle bune i masovni otpor, zakon predviđa propise o ratnom stanju, po kojima je, i u mirno doba, bilo moguće da se odmah proglasi; to pravo pripadalo je pukovniku ili drugom štapskom oficiru do kapetana.

Novost u ovom zakonu su takse za sudske procese, koje su precizirane i odmjerene dosta visoko. Takse su propisane i za ugovore, svjedodžbe, premjeravanje zemljišta i t. d. O taksama i globama morala se voditi stroga evidencija, a novac je predavan sudu. Vjerovatno je ovo predstavljalo dosta znatan prihod za državnu blagajnu.

Kao što se iz svega vidi, ovim su zakonom srušeni ekonomski i pravni temelji dosadašnjeg uređenja u Generalatu, pa je jasno da je to moralo izazvati veliku uzbuđenost kod borbenih krajišnika koji su bili navikli da otporom otupljuju udarce sa strane. U zakonu nisu spomenuti mnogi privredni i društveni odnosi koji su ranijim privilegijama bili regulisani ili su priznavani, jer postoje u narodu. U budućem sukobu će Krajina rđavo proći, jer su joj iz ruku oteći pravni argumenti, pošto je zakon donesen »na osnovi prirodnih prava i deset božjih zapovijesti«. Na taj način je pravno anulirano sve ono što zakon ne spominje. Ovim zakonom je uklonjena i pravoslavna crkva kao organizaciona snaga u otporu, jer su uklonjeni mnogi razlozi njezinu nezadovoljstvu.

Sasvim je jasno da je otpor krajišnika, a naročito knezova i »deputiraca«, morao da izbije prvom prilikom. Uzbuđenje su izazivale već komisije koje su trebale da mjere zemlju prema novom zakonu. Narod se doista već iste godine dogovarao o otporu.

Neposredan povod ustanku dalo je namjeravano putovanje Marije Terezije u Hrvatsku. Da je što dostojnije dočekaju, komandanti su primorali narod da gradi puteve, zgrade, mostove. Nabavili su nove uniforme i stali nasilno ubirati novac za njih. Na tome je počeo otpor. God. 1755, 21. januara, sabralo se 20.000 oboružanih krajišnika u Severinu.¹¹¹

Na glas da je pobuna započela, pobjegla je većina oficira; potpukovnik Mikašinović pobjegao je u Ptuj, major Zdjelarović u Zagreb i t. d. Pobjegli su i mnogi popovi. Neke su oficire u Severinu krajišnici zatukli kolcima i kundacima, što su se navodno »ismijavali privilegijama«.

Zasebna deputacija otišla je u Križevce i tražila da se iz zatvora pusti poručnik Đuro Martinović, Hrvat. Odmah je osnovana »Severinska slobodna

¹¹¹ Poznata su mi dva opširna opisa buna. Prvi je u Vaničeku II, str. 44. Drugi je objavio u Vjestniku kr. hrv. slav. zem. arkiva 1902, sv. 3 i 4, i 1903, sv. 2 i 3, Ljudevit Ivančan, Buna varaždinskog generalata. Oba prikaza su nepotpuna, a ovaj drugi vrlo nekritičan, u tolikoj mjeri da brka imena ličnosti po poslije mora sam sebe da ispravlja. Međutim, obilan materijal o tome postoji u Beču. Osim toga, Sveučilišna biblioteka u Zagrebu ima, među raritetima, jedan mali dio originalnog istražnog materijala. Prema tome, ova će se važna buna moći istražiti i potpuno prikazati.

opština« kojoj su na čelo izabrali »deputijerte«, ostatak osmosudija. Za pretsjednika je izabran kapetan Petar Ljubojević, a za njegovog sekretara poručnik Đuro Martinović. Privilegije su svečano otvorene i proučavane. Slobodna opština odluči da u Beč pošalje deputaciju koja će ponijeti narodne zahtjeve i tražiti da se oni prihvate. »Potežčice« su potpisane 25. januara 1755.¹¹²

Kao što su »Militärgrenzrechte« slika uređenja koje je carski dvor odlučio da nametne Krajini, tako su »Potežčice« slika uređenja kakvo je željela »plemenita krajina čeneralije Varaždinske«. Već sam sastav »Potežčica« pokazuje da nisu potekle iz ruke stručnih pravnika i organizatora nego da su plod narodnih želja, doduše nesistematizovanih, ali narodu sasvim jasnih.

One imaju 35 tačaka, u kojima su sadržani ekonomski, politički i vojni zahtjevi Krajine. Najvažniji zahtjev je naznačen u 1. tački: krajišnici mole da bi se privilegije u Generalatu zadržale, a krajišnici »poleg njih vu vsem držali«, da ih ne bi »jednačili« s ostalim Krajinama.

Iz daljih tačaka se vidi da Krajina želi da učvrsti položaj domaćih »oficijera«, da zadrži knezove pa i »deputijerte« kao svoju vlast i pretstavnike prema dvoru.

U 5. tački mole »poleg naše starine« da se »domorodni i domaći oficijeri« što više postavljaju između »vrednije« krajišnika, »a stranski ne moremo cvako preveć imati.« Sad je, vele, »čisto prestalo« da domaći »avandjieraju« a »stranski« se Krajina napunila, i otud dolaze za Krajinu velike teškoće. Ovaj zahtjev su obrazlagali i tim (t. 11) što stranim oficirima moraju kuće graditi, što strani »hoće vu našijeh šumah mnogo kvara vučiniti«, dalje što ti oficiri narod teško izrabljuju prisiljavajući da im krajišnici prodaju robu po niskoj cijeni. Sve to oni ne trpe od domaćih oficira, jer ovi imaju svoje kuće i svoje posjede. Ističe se (t. 21) da stranci primoravaju domaće da im prodaju oficirske položaje. Prema svemu se vidi da je veći broj domaćih oficira imao razloga da aktivno učestvuje u buni.

U t. 24 protive se što su knezovi obavezani da iz kuće daju »vojaka«, što »dosad navadno nije bilo«. To znači da su tražili da se knezovi zadrže u položaju koji su dosada imali.

»Med svijem drugijem punkti najveća prošnja« (t. 30) bila je da carica »občinu ili deputijerte narediti i obdržavati« zapovijedi. Da su oni postojali, misli Krajina, »tak sada ovo među nami nebi se pripetilo nigdar«, jer bi se deputijertima predale »Potežčice«, a oni bi dalje »redom po instantiju« sve do cara predali. Bez deputijerata, »mi ovak jedan po jedan komandi ne smijemo tužiti se, jer koji se sami prituže, vu tešku kaštigu i nemiloštu kod komande dođu kako i odovud nekoi oficijeri koji su za nas pravične potežčice pisali ovo tretje leto teške rešte i nemilošte trpe, i kad su oni v reštu, kako da bi mi svi bili reštovani (potertao B. S.), a za njih dosad nijesmo smjeli jednu rieč reći ili progovoriti jedan po jedan«.

S druge strane tuže se (t. 33) na velike takse, samovolju, neobjektivnost i korupciju kod auditora. U slučaju »pravde« između sela predlažu (t. 34) »da vsaka stranka umpartajiš tri kneza sebi uzme (i) jednog oficijera« pa da se »poravnaju«. Ako se stranke ne slože, neka se tek onda stvar preda Komandi.

¹¹² Ivančan, Buna Varaždinskog generalata; potpun tekst »Potežčica« u Vjesniku Zem. arkiva IV, sv. 3, str. 168.

Pitanje novog »mondura« postalo je i privredno i vojno-političko. Već u t. 2 vele da hoće »i vu napredak« da nose »mondur kako godj naši stari... nosili, i sami vsaki sebi kupovali i z velikijem veseljem vu njem služili.« Ističu da »ovog nemačkog mondura dalje nositi nemoremo«, a tome »pridaju« »stanoviti zrok« »da Turci i naši neprijatelji najbližni vu starom munduru za junake preštimali jesu, a sad poleg Vune (Une) kod Kostajnice nas dozivali, da nas pod ovijem nemačkim mundurom kakti babe preštimalavaju«. U t. 19 navode: »Nemoremo u pamet uzeti koliki na nas sad podanki pod monturskijem imenom naložili se jesu« koji su tako teški da bi ih »kratkijem vremenom konačno na ništa spravili«, a carici bi se »hasna i služba... uzmankala«.

Potežičice privrednog karaktera iznose trećinu svih žalba. U t. 3 opisuju težinu zavedenih poreza od »našijeh naseljenijeh i kupljenijeh zemalja z krvi-
jom zaslužnije vinograd, livad i šumah.« Tvrde da »vnogijem ciel imutek dvie godine nebi mogao platiti, a nami ovde neveruju, nego vežu i biju po šest na jedan konopec i istu što nigdar izmoći nemoremo«. Da to plate, mnogi su se zaduživali, mlinove i livade zalagali, od crkve posuđivali kako bi »Vašem veličanstvu službu činili.« Zato mole da se sve »poleg starine« održi. Iz stilizacije dosta jasno proizlazi koliko su ih »Militärgrenzrechte« pogodili, vidi se da svojom službom žele da dvor umilostive i da se nadaju da će »poleg starine« zadržati dotadašnje stanje.

U vezi s tim protestuju što im »zemlje na klaftre izmjeriše«, pomišljajući pritom na premjeravanje veličine prvog lena (čl. 11).

Među ostalim privrednim teškoćama spominju pretjerane »foršpane« (prisilni podvoz) (t. 8), primoravanje da oficirima besplatno daju drva (t. 10). Tuže se (t. 12) što je »pred malijem vremenom« zabranjen lov, pa čak i »lovno željeze« (stupice), da ne bi »koj lovom mogo se pomoći«. U t. 13 protive se što je zabranjeno zemlju prodati i založiti. Osobito im je krivo (t. 16) što je zabranjeno »za hižnu potreboću« šumu sjeći, podbijeliti ili prevršiti; i od toga trpe »tešku kaštigu«. Strani ih oficiri (t. 26) »zatreše i na ništa spraviše«, »koj u stroškije i foršponije« i ostalim rabotama. Protive se (t. 27) što su koze zabranjene. U t. 28 zahtijevaju da se pravo žirovine održava »kako u našijeh privilegija stoji«.

Među ekonomske zahtjeve spada i 32. tačka gdje protestuju što se »Grakom aliti Kalajđumi« (Grcima ili kalajdžijama, turskim trgovcima) »odluči zabraniti da netrže«. Ovi im trgovci, »domaćije trgovac neimajući«, prodaju »svakojaku partiku jeftinije« — »a sad purgarom duplitno moramo plaćati.«

Neke tačke su se odnosile na vojna pitanja i pretjerano grubu vojnu disciplinu. U t. 4 se čude: »neznamo od kuda na nas takova nemilošta dođe« pa »vnoge bojeve« (batine) trpe »što dalje imati nemoremo«. Žele da više ne daju nikakva »ordinarca« (kurira) komandantu ni kapetanu. Posebno se tuže (t. 17) na zlostavljanja komandanta Malordine i Došena, a naročito na Leillersperga koga spominju češće u »Potežicama« kao samovoljna i korumpirana oficira. Žale se (t. 18) što moraju da sami za službu kupuju patrone i kremenje. »Velika je nepravica« (t. 24) što je od Generalata otcijepljena Petrinja, a zadržata je ista obaveza, što znači da Generalat mora davati veći broj vojnika. U t. 29 tuže se što se održava »revizija« (pregled oružja i vojne spreme) svaki mjesec po 12 dana, pa se tako mora »trpeti u dangubi«, poderaše se, moraju nositi sobom hljeb i tako »u veliko siromaštvo dolazimo«.

Dvije tačke »Potežčica« obrađuju pitanja vjerske snošljivosti, kako ih je posmatrala Krajina. Tačka 6 »Potežčica«, koje su sastavili i potpisali krajišnici obiju vjera, glasi: »Prosimo vaše veličanstvo, da mi, obadvog zakona, grčanskog (grčkog, pravoslavni) i rimskog (katolici) vu ljubavi kako i dosad živeti (želimo) a tretieg zakona, unijate, nemoremo imati med sobom, neg vu tom vaše veličanstvo pomiluje nas i vu starine drže, akoli koj takov dobrovolno (u) jedan ali drugi zakon prestupi izmed oviju dviju slobodno je, ar ovi treiti su za jednu veliku confusiju i neslogu«. U posljednjoj tački »osebujno« mole pravoslavni da im se »vazvratu« manastir naš Marča, »koj od naših pradjedov neunitnog zakona sazidan jest«.

Sastav i stilizacija »Potežčica«, kako se vidi, ma da su prilično nevješti, pokazuju da su krajišnici pravilno ocijenili težnje bečkog dvora da ih centralizacijom potpuno privredno i politički zarobi i podvrgne. Krajina je, sasvim pravilno, vidjela da bi održanjem privilegija i narodne samouprave bila kadra da se othrvu ekonomskom izrabljivanju, političkom potčinjavanju i odnarodivanju. Uviđajući važnost istoriskog momenta, Generalat je pružio najmasovnij i najorganizovaniji otpor kakvog dotada nije bilo. Krajina je pokazala i kako je narod shvatao vjersku toleranciju — nešto drukčije nego »Militär-grenzrechte«.

Ove zahtjeve odnijela je u Beč deputacija sa Petrom Ljubojevićem na čelu. Dok je deputacija tamo boravila, dok su je vlasti prema prokušanom običaju zadržavale, dotle su krajišnici sasjekli nove uniforme kao znak sramote, ukinuli njemačku komandu i zaveli narodnu, sami održavali stražu, od popova tražili račune o prihodima i t. d.

Istovremeno vratili su se u Krajinu oficiri koji su bili pobjegli ispred narodnog gnjeva i nastojali da se Krajina smiri. Štaviše, Mikašinović i Mihaljević, u dogovoru sa višim srpskim sveštenstvom, sazvali su u Severinu »narodni zbor« na kome su ta dva oficira, sa dva igumana i pet prota iz Varaždinske krajine, potpisali izjavu da se odriču Marče s tim da se ona ne preda unijatima nego katolicima.¹¹³

U uskoj vezi s ovom bunom, izbila je velika seljačka buna u susjednim oblastima, koja je obuhvatila Podravinu i dio Zagorja. Seljaci su zahtijevali da se pripoje Krajini. Ta buna je bila ugušena vrlo krvavo.¹¹⁴

Kad su, na taj način, prilike za smirenje postale povoljnije, iz Beča se uputi istražna komisija da problem riješi na terenu. Kako se ovdje nije radilo o seljačkoj buni, o buni neoboružanih i slabo organizovanih kmetova bez čvrstog i iskusnog rukovodstva, nego o buni oboružanih iskusnih vojnika pod svojim oficirima prokušanim u ratu, istražna komisija je dobila za to doba ogromno osiguranje od 16000 vojnika sa konjicom i artiljerijom. Uz to, Slavonska i Karlovačka krajina stavljene su u pripremnost.¹¹⁵

Komisija je zasjedala u Kaniži. U istrazi je osuđen 101 graničar, od toga 61 katolik. Obični vojnici su mučeni i pogubljeni, a oficiri su suđeni znatno blaže, među njima Petar Ljubojević, Đuro Martinović i Lazo Knežević na vječnu robiju u Italiji i konfiskaciju cjelokupnog imetka.¹¹⁶

¹¹³ Grujić, Spomenica, str. 103.

¹¹⁴ I tu je bunu opisao Lj. Ivančan na navedenom mjestu.

¹¹⁵ Vaniček, Specialgeschichte II, str. 52.

¹¹⁶ Potpunu osudu donosi Ivančan, Vjesnik zem. arkiva V, sv. 2 i 3, str. 70.

Žalbe krajišnika bile su uglavnom odbijene. Utvrđeno je da su privilegije pravo vladara i da ih on može izmijeniti kad postaju štetne. Strani su oficiri zadržani, a domaći će, »radi reciprociteta«, moći da služe u stranim vojnim jedinicama. Stara je uniforma zabranjena, a zadržana je ona koju su krajišnici sasjekli. Vjerski zahtjev je riješen s primjedbom da ionako postoje samo dvije vjere, pošto je unijatska vjera katolička. Otušivanje zemljišta dozvoljeno je samo bogatim graničarima. Lov je dozvoljen samo oficirima. Rabota, podvoz i sl. nešto su ograničeni. Knezovi, kao posljednja institucija vlašskog prava, smjesta su ukinuti, a njihove dužnosti odmah su preuzeli oficiri i podoficiri. Isto tako su uklonjeni »deputirci«. Marča je predana redovnicima pijaristima.¹¹⁷

Da se ubuduće lakše upravlja u tom buntovnom kraju, odlučeno je da se u centru, između Rovišta, Severina i Marče kao žarišta buna, sagradi za komandanta grad »Novi Varaždin«. Grad je sagrađen teškom rabotom krajišnika i kasnije je prozvan Bjelovar; njegov prvi komandant bio je Mikašinić.¹¹⁸

Na taj način su nestali i posljednji tragovi »vlaških prava« u ovoj Krajini, ma da su vojne vlasti još dugo vremena kasnije priređivale svake godine paradu u Severinu i tom prilikom svečano vadile iz crkvene skrivnice originale privilegija i pokazivale ih narodu u znak da su još tu. Preživjeli i zastarjeli društveni oblik, presađen sa balkanskih planina, koji je dugo vremena služio u naročitim uslovima, morao je da ustupi mjesto novim ekonomskim i društvenim formama.

Uvođenje »Militärgrenzrechte« 1754 bilo je za svu postojeću Krajinu, a naročito za Varaždinski generalat, početak svršetka krajiške autonomije, onih »vlaških prava«, koja su bila baza izvojevane samostalnosti krajiške i smetnja bečkom dvoru da Krajinu uklopi u svoj ekonomski i politički sistem. Slom Severinske bune 1755 bio je konačni svršetak te krajiške autonomije, kraj već oslabljene otporne snage Krajine koja je dotada bila sposobna da se protivi centralističkim nastojanjima bečkog dvora, s oružjem u jednoj a privilegijama u drugoj ruci. Privilegije koje su jamčile dosta veliku ekonomsku samostalnost Krajine, na osnovi kojih je krajišnik htio da se sam okoristi privrednim bogatstvima svoje teritorije, sasvim su uklonjene. Knezovi i »deputirci«, koji su bili neko jamstvo političke samostalnosti, nestali su potpuno. Njihovu funkciju preuzeli su oficiri, od kojih su mnogi doduše bili domaći sinovi, ali su postali potpuno zavisni o dvoru i nisu više bili ni kadri ni voljni da daju otpor. Krajina je i dalje ostala ogromna kasarna i dalje je dvor služila vojnički, ali lišena unutrašnje kohezije i ekonomske baze postaje sve više oruđe interesa dvora na bazi vazalne privredne zavisnosti. Stare starješinske narodne porodice, školovane u carskim školama i ekonomski vezane za dvor, daju visoki oficirski kadar za Krajinu pa i ostalu armiju austrijske carevine.

Prema tome, ovo terezijansko razdoblje koje je i inače značajno za našu zemlju, bilo je odlučno za dalji razvitak Vojne krajine; ono je bilo prekretnica ne samo za Varaždinski generalat nego i cjelokupnu Granicu.

¹¹⁷ Vaniček, *Specialgeschichte II*, str. 55.

¹¹⁸ N. m., str. 60.

ZUSAMMENFASSUNG

Vor dem Einbruch der Türken bestand in den Balkan-Ländern feudale Gesellschaftsordnung. In ihrem — hinsichtlich der in der Landwirtschaft zu Tage tretenden Produktionsweise — vorgeschrittenerem Teil herrschte schon völlig das Feudalwesen mit Leibeigenen und Feudalherren. In dem Viehzuchtgebiet bewahrten sich noch die älteren gesellschaftlichen Formen mit starken Überresten der klassenlosen Gentryverfassung. Die Viehzüchter (»Vlasi«) hatten ihre demokratisch gewählte — seltener erbliche — militärische, gerichtliche und zivile Organe. Die militärischen Vorgesetzten — Hauptleute, »Serdare«, Vojvoden, Fähnriche (»Barjaktare«) —, die gewählten Grossrichter, die Adjunkten und die Dorfvorstände (»knez«) mit dem Rat der Dorf-Ältesten waren samt der bewaffneten und leicht beweglichen, nomadischen und halbnomadischen, Hirtenbevölkerung stark genug, jahrhundertlang der Verknächtung Widerstand zu leisten. Dennoch drang die Feudalisierung allmählich durch. Wo dies nicht gelingen wollte, da fanden die Feudalherren Kompromisslösungen, indem sie Vorrechte an die Hirtengemeinschaften erteilten, sie völlig oder nur teilweise von den Abgaben befreiten, ihre Selbstverwaltung anerkannten, sie aber zugleich zu verschiedenen Dienstleistungen verpflichteten: so zur Bewachung der Gebirgspässe, zur Begleitung der Transporte, zur Pferdezucht, ja auch zur Teilnahme an den Kriegszügen. Je nach den Verpflichtungen richteten sich auch die Vorrechte der Hirtengemeinschaften.

Der Einbruch der Türken vernichtete die alte Feudalordnung der Balkanstaaten.

Bei ihrem weiteren Vordringen bedurften sie bewaffneter Gruppen zum Schutz der Ordnung, als Heeresgeleit, ja selbst zur Teilnahme an den Heereszügen. Die Türken fanden sehr bald ein Übereinkommen mit den Hirtengemeinschaften, die denn auch einwilligten, den neuen Herren unter ähnlichen Vorrechten zu dienen, die sie in ihren ehemaligen Staatsgemeinschaften hatten. Diese Gemeinschaften kamen den Türken sehr gelegen als kolonisatorisches Element in den verheerten Grenzgebieten.

Durch die Zerstörung der ehemaligen Feudalordnung auf dem Balkan bewirkten dort die Türken wirtschaftlichen Rückschlag. Die Einwohnerschaft kehrte von der Landwirtschaft zur Viehzucht zurück, und so kam es zum Wiederaufleben der früheren gesellschaftlichen Formen, darunter auch der Selbstverwaltungen mit den Dorfvorständen an der Spitze und der alten Gemeinschaften. Diese Einwohnerschaft wurde von den Türken hin und her übersiedelt, wodurch eine fast vollständig neue Verteilung der Bevölkerung in vielen Gegenden der Balkan-Halbinsel entstand.

Um das Vordringen der Türken aufzuhalten und das eigene Herrschaftsgebiet zu schützen, schuf der Wiener Hof in den Grenzbezirken die »Militärgrenze« (Vojna Krajina). Da wurden der türkischen Herrschaft Bevölkerungsgruppen entzogen, die gewillt waren, die Grenze zu verteidigen und den Militärdienst zu versehen. Diesen Gruppen wurden dieselben Vorrechte erteilt, die sie auch in den einstigen Feudalstaaten und nachher unter den Türken genossen hatten. In der »Militärgrenze« trafen die Neuansiedler die Reste der einheimischen Bevölkerung vor; es kamen auch »Uskoken« (Flüchtlinge) hinzu, unter ihnen auch vorherige Leibeigene. Sie formten alle zusammen eine Lebensgemeinschaft, zuerst unter dem Namen »Vlasi« und nachher unter dem Namen »Krajišnici« oder »Graničari«, (»Grenzer«). Im Varasdiner Generalat, anfangs »Slovinska Krajina« (Windische Grenze) genannt, erhielten sie im J. 1630 die »Statuta Valachorum«, in denen die Elemente der ehemaligen Selbstverwaltung genau aufgezählt und die Vorrechte verbürgt waren.

Die Tatsache, dass sie die verödeten Länder der kroatischen Feudalherren besiedelten, die vorher von deren Leibeigenen bewohnt waren, führte nun zu Zusammenstößen. Die Feudalherren verlangten von den »Grenzern«, sich als Leib-

eigene unter ihre Herrschaft zu stellen. Diese aber beriefen sich auf ihre Vorrechte und leisteten Widerstand.

Die Privilegien wurden in dem serbisch-orthodoxen Kloster Marča bewahrt, und die Mönche standen an der Spitze des Widerstandes. Dieser Sachlage trachtete der mächtigste Feudalherr — der Bischof von Zagreb — durch kirchliche Massnahmen entgegenzuarbeiten. Er bediente sich dabei der kirchlichen Union, welcher eine gewisse Anzahl Mönche auch beitrug, welche aber sowohl bei den serbisch-orthodoxen wie auch bei den katholischen »Grenzern« auf Widerstand stiess.

Die innere Widerstandskraft der »Militärgrenze« wurde durch die fortschreitende Differenzierung der Gesellschaft geschwächt. Der Wiener Hof verband sich die Offiziere: er ernannte und bezahlte sie und sicherte ihre Lage. Angesehenere Offiziersfamilien wurden vom Hofe ganz besonders begünstigt und sogar geadelt.

Die Anführer des Widerstandes waren die Grossrichter, bis auch diese Einrichtung im Jahre 1666 in Gefolge eines Aufruhrs aufgehoben wurde.

Ende des 17. Jahrh. begab sich auch der serbische Patriarch in den Schutz des Wiener Hofes. Der hohe serbische Klerus erhielt Privilegien, die sich aber von den ehemaligen Vorrechten der Grenzbevölkerung ziemlich unterschieden. Die Metropolen verbanden sich immer mehr dem Wiener Hofe und verstärkten dabei die Ausbeutung ihrer Gläubigen. Dadurch ging die organisatorische Bedeutung der serbischen Kirche für den Widerstand des Volkes verloren.

Anfang des 18. Jahrh. beginnt in Oesterreich rasche Entwicklung des Kapitalismus. Der Wiener Hof wirkt dabei tätig mit. Grosse Unternehmen werden gegründet, der Verkehr ausgebaut, Naturschätze immer stärker ausgenützt. Durch verschiedene gesetzliche Massnahmen begünstigt der Wiener Hof den Aufschwung des österreichischen Bürgertums auf Kosten der Entwicklung in Kroatien und Ungarn. Getroffen wurde auch die »Militärgrenze« durch das Aufzwingen des Frondienstes (»rabota«) und durch die Einschränkung des Grenzerrechtes, aus den Schätzen des eigenen Gebietes auf Grund der Vorrechte Nutzen zu ziehen. Die Zentralisation und Germanisation werden immer mehr durchgeführt.

Nach einer Reihe von Aufruhrversuchen erliess der Wiener Hof im J. 1754 die »Militärgrenzrechte«, mit denen die bisherigen Vorrechte der »Grenzer« von Gesetz wegen aufgehoben wurden. Eingeführt wurde auch neue Uniform, Deutsch als Amtssprache, das bisherige Erbgut wurde zum kaiserlichen Militärlehen. So gerieten die »Grenzer« in volle Abhängigkeit von dem kaiserlichen Hofe. Die serbisch-orthodoxe Kirche erhielt aber neue erhebliche Privilegien.

Diese Reformen führten 1755 zum grossen Aufstand von Severin, an dem 20.000 bewaffnete »Grenzer« teilnahmen. Doch mittels der beiden Kirchen, mittels der einheimischen, an ihn verbundenen Offiziere gelang es dem Wiener Hofe, dem Aufstand ohne Kampf ein Ende zu machen; der Hof verurteilte die Aufständischen zu strengen Strafen und führte die Reformen durch. Es wurde damals auch das Vorrecht aufgehoben, Dorfvorstände zu wählen — das letzte Überbleibsel der einstigen gesellschaftlichen Ordnung. Die kaiserlichen Offiziere, sowohl die fremden, wie auch die einheimischen, übernahmen die gesamte Macht.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA VI.

1953

BROJ 1-4

NAKLADA »ŠKOLSKA KNJIGA« / ZAGREB

Redakcioni odbor

OLEG MANDIĆ

JAKŠA RAVLIĆ

JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
Z A G R E B

Naklada »Školske knjige«, Zagreb, Prilaz J. N. A. 2. Štampanje dovršeno mjeseca
svibnja u »Tipografiji« u Zagrebu.